

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

SELÇUKLU ÇAĞINDA İSLAM TOPLUMUNDA YAHUDİLER
(11-14. YÜZYIL)

Mahmut AKGÜÇ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜTÜK

Mardin 2019

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 15751001 numaralı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mahmut AKGÜÇ'ün hazırladığı “Selçuklu Çağında İslam Toplumunda Yahudiler (11-14. Yüzyıl)” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 28/01/2019 Pazartesi günü saat 11:00’de yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Abdalbaki BOZKURT

Danışman :Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜTÜK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../2019 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2019

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ömer BOZKURT

İÇİNDEKİLER	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
1. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	1
1.1. Ana Kaynaklar.....	1
1.2. Çağdaş Kaynaklar.....	3
2. Yahudi Kavramının Doğuşu ve Gelişimi.....	5
3. Yahudilerin Diğer Dini Gruplarla İlişkileri.....	6
4. Selçuklulardan Önce İslam Toplumunda Yahudiler.....	9
5. Selçukluların Ortaya Çıkışı ve Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu.....	10
1. SELÇUKLU ÇAĞINDA YAHUDİLERİN COĞRAFİ DAĞILIMI SİYASİ TUTUMLARI VE İDARİ GÖREVLERİ	16
1. Coğrafi Dağılımları	16
2. Siyasi Tutumları	17
3. İdari Görevleri.....	21
2. SELÇUKLU SOSYO-EKONOMİK YAPILANMASI İÇERİSİNDE YAHUDİLER	24
1. SOSYAL YAPILANMA	24
1.1. Yahudilerin İskân Mantığı ve Yahudi Mahalleleri.....	24
1.2. Selçuklu Demografik Yapı İçerisinde Yahudiler	27
1.3. Yahudiler İçin Getirilen Kısıtlamalar.....	31
1.4. Yahudileri Korumaya Yönelik Politikalar	32
1.5. İslamiyet'i Kabul Eden Yahudiler	32

2. Ekonomik Yapılanma.....	34
2.1. Ticaret.....	34
2.2. Ticari Mallar	37
2.3. Sarraflık	39
2.4. Bankerlik	40
2.5. Vergi Miktarı	41
3. YAHUDİLERİN KÜLTÜREL FAALİYETLERİ.....	44
1. İslam Dünyasında Kültürel Açından Yahudiler.....	44
1.1. Yahudiler Arasında Tebabet ve Yahudi Doktorlar.....	44
1.2. Giyim.....	48
1.3. Dil ve Edebiyat	49
2. Mimari Faaliyetler	50
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	54
EKLER.....	65
ÖZGEÇMİŞ.....	66

ÖNSÖZ

Tarihi süreçte geniş coğrafyalarda varlıklarını gösteren milletler üzerine yapılan araştırmalar zaman-mekân bağlamında oldukça zordur. Bu milletlerden biri olan Yahudiler Asya, Avrupa ve Afrika gibi geniş bir coğrafyaya dağılmışlardır. Bu vesileyle buldukları farklı coğrafyalara hükmeden Müslüman ve Hıristiyan devletlerin egemenliği altında yaşamışlardır. Selçuklu çağı öncesi Sasani-Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Yahudiler bu coğrafyanın Selçuklu hâkimiyeti altında birleşmesiyle üç asır kadar uzun bir süre Selçuklulara tabi bir halk olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Yahudilerin Müslümanlarla olan ilişkileri Selçuklulardan çok önce başlamıştır. Asr-ı Saadet ve Dört Halife dönemi ile Emevî ve Abbâsîler çağında sorumluluklarını yerine getirdikleri müddetçe canları ve malları muhafaza edilmiştir. Egemenliği altında yaşadıkları İslam devletlerinin idari, iktisadi ve kültürel yapılanmasında da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Selçuklu çağında da bu durum pek fazla değişime uğramamıştır. Ancak Selçukluların birçok parçaya bölünmüş olan İslam devletlerini tek çatı altında birleştirmesi Yahudilerin sosyal ve ekonomik açıdan daha bütünlüklü bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Selçuklu çağında Yahudilerin siyasi, sosyal, iktisadi, dini, mimari ve kültürel yapısını ele aldığımız bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Yahudilerin Selçuklu, Bizans, Haçlı ve Müslümanlara karşı siyasi tutumları ve Selçuklu devlet yönetiminde üstlendikleri idari faaliyetleri değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmanın ikinci bölümünde Selçuklu toplumunda Yahudilerin sosyal örgütlenmeleri ve Selçuklu ekonomisini önemli ölçüde yönlendiren ticari ve iktisadi faaliyetlerini değerlendirdik. Onların Selçuklu coğrafyasında ürettikleri ürünler, vermekle yükümlü oldukları vergi, sarraflık ve bankerlik gibi yaygın olarak uğraştıkları meslekleri bu bölümde ele aldık. Yahudiler hakkında dönemin kaynaklarında dağınık bir şekilde verilen cemaat örgütlenmeleri, Yahudi mahalleleri diğer dini cemaatler gibi ilişkilerini alt başlıklar altında bu bölümde ele aldık.

Çalışmamızın son bölümünde Yahudilerin Selçuklu toplumu içerisindeki sosyo-kültürel faaliyetlerine değinmeye çalıştık. Bu çerçevede kaynaklardan elde ettiğimiz sınırlı bilgiler üzerinden Yahudilerin kültürel faaliyetleri ile ilgili bilgi vermeye çalıştık.

Son olarak bu çalışmada emeği geçenlere teşekkür etmek istiyorum. Bu çerçevede, tüm çalışma boyunca yardımını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kütük'e teşekkür ederim. Metni okuyarak önemli katkılar sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Ziya Polat ile bölümümüz doktora öğrencisi Umut Var'a şükran borçluyum. Ayrıca bölümümüzdeki diğer değerli hocalara da teşekkürlerimi sunmayı borç biliyorum.

Mahmut AKGÜÇ

Mardin-2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Selçuklu Çağında İslam Dünyasında Yahudiler (11-14. Yüzyıl)

Mahmut AKGÜÇ

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2019: viii+71 Sayfa

Selçukluların egemen olduğu 11-14. yüzyıllarda İslam coğrafyasında Müslümanlar dışında farklı inanca mensup halklar da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlardan biri olan Yahudiler, İslam coğrafyasının siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılanmasında önemli unsurlardan biri olmuşlardır. Bir İslam devleti olan Selçuklu Devleti farklı inanç ve düşüncelere hoşgörü ile yaklaşmıştır. Yahudiler tıpkı Hıristiyanlar gibi Selçukluların egemen olduğu geniş coğrafyada sorumluluklarını yerine getirme kaydıyla emniyet içinde yaşamışlardır. Dahası Yahudiler diğer gayr-ı müslimlere kıyasla Selçuklu yönetiminde bazı üst düzey görevlerde bulunmuşlardır. Selçuklu çağı Yahudileri, önceki ataları gibi Hıristiyan ittifaklara karşı İslam devletlerin yanında yer almıştır. Geniş Selçuklu coğrafyasında vezirlik ve kâtiplik gibi üst düzey idari görevlerin yanında ticaret, bankerlik, sarraflık gibi bol kazanç sağlayan işlerle uğraşıp dönemin ekonomisini önemli ölçüde yönlendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Selçuklular, Yahudi, Yahudilik, İslam coğrafyası, Ticaret.*

ABSTRACT

Master Thesis

Jews in the Islamic Society in the Seljuk Era (11th 14th century)

Mahmut AKGÜÇ

Mardin Artuklu Üniversitesi

Institute of Social Sciences

Department of History

2019: viii+71 pages

In the 11th-14th centuries when Seljuqs had control over the Islamic World, there were people from different faiths beside of Islam in this geography. As one of those people, Jews were significant component in the political, socio-economic and cultural constructions of the Islamic World. As an Islamic state, Seljuqs approached complaisantly to different believes and thoughts. Like Christians, Jews lived securely in the geography where Seljuqs ruled on the condition that fulfilling the responsibilities. Moreover, Jews appointed to senior positions in the Seljuq administration compared to other non-Muslims. Jews in the Seljuqid age were on the side of Muslims against Christians like their ancestors. Besides of being in senior position in the Seljuqid administration, Jews also directed to the economy of the age by working in profitable jobs like brokerage, moneychanger and Merchant.

Keywords: *Seljuqs, Jews, Judaism, Islamic Geography, Trade.*

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Tudela'lı Benjamin Ve Ratisbon'lu Petachia'ya Göre Mezopotamya, Suriye ve Irak Şehirlerinde Yahudi Nüfus.....	28
Tablo 2. Benjamin'e Göre Balkan Şehirlerindeki Yahudi Nüfus.....	29
Tablo 3. Benjamin 'e Göre İran Coğrafyasında Yahudi Nüfus.....	29
Tablo 4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Başlıca İllerinde Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı 1520 ve 1530 Yılları Arası.....	30
Tablo 5. Tudelalı Benjamin ve Osmanlı Nüfus Sayımında Ortak Şehirlerindeki Yahudi Nüfusu.....	30

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
İA	:	İslam Ansiklopedisi
MEB	:	Milli Eğitim Basımevi
ö.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
Terc.	:	Tercüme
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

1. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Selçuklu toplumunda yaşayan Yahudilerle ilgili yapılan bu çalışmanın detaylarına girmeden önce konuyla ilgili birinci dereceden kaynaklar hakkında bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Selçukluların yayıldıkları saha ve hâkimiyeti altındaki farklı kültürler göz önüne alındığında bu devletin tarihiyle ilgili bilgi veren kaynaklarda da çeşitlilik görülmektedir. Arapça, Farsça, Grekçe, Süryanice, Ermenice gibi dillerde yazılmış dönem kaynaklarında İslam toplumundaki Yahudilerle ilgili bilgiler ya fragmanlar halinde ya da bir bütün olarak yer almaktadır. Aşağıdaki literatür incelemesinde tezin konusuyla ilgili ana kaynaklar detaylı bir şekilde açıklandıktan sonra yine konuyla ilgili modern araştırma eserlerine yer verilmiştir.

1.1. Ana Kaynaklar

Selçuklu çağında İslam dünyasındaki Yahudilerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel konumlarını içeren farklı dillerde yazılmış önemli kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklardan biri İbnü'l Esir (öl. 1233)'in yaratılıştan başlayıp 1230 yılına kadar meydana gelen önemli olayların kaydettiği *el-Kamil fi Tarih* adlı eseridir. Bu tezin ortaya çıkış sürecinde ziyadesiyle istifade edilen bu eserde Yahudilerin idari ve sosyo-ekonomik durumları hakkında detaylı bilgilere yer verilmektedir. Konuyla ilgili olarak İslam devletlerinde Yahudilerin buldukları önemli idari görevler bu eser aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Nizamülmülk'ün en önemli adamlarından bazılarının Yahudi olduğu ifade edilen eser İslam toplumundaki Yahudilerin konumunu anlamak için kullanılması gereken öncül eserlerdendir.¹

Bir diğer Arapça kaynak ise Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin (öl. 1256) yazmış olduğu *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan*'dır. Bu eserde, Selçuklu sultanları Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah dönemleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu dönemlerin

¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fi't- Tarih*, C. X, Çev. Abdülkadir Özaydın, Bahar Yayınları, 2009.

siyasi olaylarının yanında toplumsal ve ekonomik hadislerine de değinilmiştir. İbnu'l Cevzi, bu üç sultanın dönemi ile ilgili verdiği bilgilerin içerisinde Yahudilerin idari alandaki faaliyetlerine de yer vermiştir. Ayrıca eserde Yahudilerin konu edildiği ilginç hikâyelere de rastlamak mümkündür.²

Selçuklu çağının en önemli kaynak dili Farsça olmuştur. Özellikle Anadolu Selçuklu döneminde Farsça kaleme alınmış olan vakayinamelerde Yahudilere dair orijinal atıflar görülebilir. Selçuklu çağıyla ilgili Farsça yazılmış olan kaynakların başında İbn-i Bibi'nin, *El-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye* eseri gelmektedir. Anadolu Selçuklu tarihinde özellikle Alaaddin Keykubad döneminin siyasi, sosyal olaylarını anlatmaktadır.³ Bir diğer Farsça eser, Kerimuddin Mahmud-i Aksarayi'nin *Müsameretü'l-Ahbar* adlı eseridir. İbn-i Bibi ve Aksarayi'nin divan üyeleri olmaları onların verdikleri bilgileri daha değerli kılmaktadır.⁴ Diğer bir Farsça kaynak ise Ahmet Eflâkî tarafından yazılmış olan *Menakübül-Arifin (Ariflerin Menkibeleri)* adlı eserdir. Eflâkî, Anadolu Selçuklu çağında, Mevlevi-Yahudi ilişkileri hakkında bazı ipuçları vermektedir.⁵

Anadolu Selçuklu döneminde yaşayan Yahudiler açısından Ermenice yazılmış kaynaklar önemlidir. Bunlar arasından 952-1136 yıllarını kapsayan *Urfalı Mateos Vekaniyanemesi* Selçukluların Anadolu'ya ilk geliş sürecinde Anadolu'daki Yahudiler hakkında çok sınırlı fakat bir o kadar önemli bilgileri kapsamaktadır. Bu çerçevede XI. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri sırasında Yahudilerin tutumları hakkında dikkate şayan detaylar da vermektedir.⁶

Süryani kaynaklar, Selçuklu çağında Yahudilerin durumları hakkında bilgi edinmemizi sağlayan diğer önemli kaynaklar içinde yer almaktadır. Önemli Süryanice kaynakların başında *Süryani Mihail Vekayinamesi* gelmektedir. Müellif,

² Sibt İbnu'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011.

³ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye Selçukname II*, Ter. Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.

⁴ Kerimüddin Mahmudi Aksarayi, *Müsameret'ül-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

⁵ Ahmet, Eflâkî, *Menakübül-Arifin (Ariflerin Menkibeleri)*, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.

⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. Halil Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2003.

12. yüzyılda Anadolu coğrafyasında meydana gelen olaylar hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁷

Bir diğer kaynağımız Ebû'l-Farac'ın (öl. 1286) yazmış olduğu *Ebû'l-Farac Tarihi*'nde Selçuklular döneminde gerçekleşen Moğol istilası ve Haçlı seferleri üzerinde çok fazla durulmaktadır. Bu bağlamda Selçuklu hâkimiyeti altında yaşayan Yahudilerin Moğol ve Haçlılarla olan ilişkilerine değinilmektedir. Ebû'l-Farac, özellikle kendi şehri olan Malatya'da yaşayan Yahudiler hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁸

Ortaçağ İslam toplumunda yaşayan Yahudiler hakkında bilgi edinebileceğimiz diğer bir kaynak türü de seyahatnamelerdir. Farklı dönemlerde İslam şehirlerini dolaşan yerli ve yabancı seyyahlar buradaki Yahudilerin sosyal örgütlenmeleri, ticari faaliyetleri hakkında değerli bilgiler vermişlerdir. Bu tür eserler arasında Anadolu Yahudileri açısından değer arz eden iki seyyah *Benjamin (1165-1173) ve Petachia (1170-1187) Seyahatnameleridir*. Onların eserlerini değerli kılan, kendilerinin de bizzat Yahudi olmaları ve Anadolu'da gezdikleri her şehirde Yahudi örgütlenmeleri hakkında Yahudilerin gözünden detaylı bilgiler vermeleridir. Bu eserde Selçuklu çağında Yahudi nüfusuyla alakalı değerli bilgiler sunulmaktadır.⁹

1.2. Çağdaş Kaynaklar

İslam toplumunda yaşayan Yahudiler üzerine araştırmalar yaparak, onlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan çağdaş yazarların başında, Nuh Arslantaş gelmektedir. Yazar *Emeviler Döneminde Yahudiler*¹⁰ adlı yayımlanmış yüksek lisans teziyle beraber Türkiye'de Yahudiler üzerinde araştırma yapan en önemli araştırmacılardan biridir. Ayrıca *İslam Toplumunda Yahudiler* adlı eserinde, Abbâsî

⁷ Süryani Mihail, *Vekayiname*, Çev: Hrand Andreasyan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansikopedisi Yayınları, 1944.

⁸ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C. II, Çev. Ömer Rıza Doğulu, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 630.

⁹ Tudeda'lı Benjamin ve Ratiston'lu Petachia, *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 169.

¹⁰ Nuh, Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.

ve Fâtîmî döneminde yaşayan Yahudilerin hukuki, dini ve sosyal yaşantıları hakkında değerli bilgiler verilmektedir.¹¹

İslam devletlerinde gayr-ı müslim toplumların örgütlenmesi hakkında değerli çalışmaları bulunan bir diğer çağdaş yazar Mustafa Fayda'dır. Onun kaleme aldığı *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler* çalışması her ne kadar Selçuklu öncesi Yahudileriyle ilgili bilgi verse de Müslümanların Anadolu'ya girişinde Yahudilerin durumunu ve Selçuklularla birlikte bu durumun nasıl bir değişime uğradığı hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹² Selçuklu çağında İslam toplumunda yaşayan Yahudiler hakkında Selçuklu devletinin dini yapısıyla ilgili kaleme alınan çağdaş eserlerde değerli bilgiler mevcuttur. Bunların başında Ahmet Yaşar Ocak gelir. Ocak'ın *Selçukluların Dini Siyaseti* adlı eseri Selçuklu döneminde bazı Yahudilerin nasıl Müslüman oldukları, Selçuklu Devleti'nin kökeninin Yahudi olduğu tartışmaları ve Yahudilerin dinleri hakkında çarpıcı bilgiler sunmaktadır.¹³

Araştırmamızda yerli yazarların yanında yabancı yazarların eserlerinden istifade etmeye çalıştık. Bu çerçevede Goitein'in kaleme aldığı *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkiler* adlı çalışmada Yahudilerin, siyasi, sosyal, ekonomik faaliyetleri anlatılmakla birlikte, İslam toplumunda ayırt edilebilmek için hangi renkleri kullandıkları, Haçlı seferlerindeki tutumları ve dini durumları hakkında bilgiler verilmektedir.¹⁴

Bir diğer yabancı yazar Bernard Lewis, tarafından yazılan *İslam Toplumunda Yahudiler* adlı eser Yahudilerin, bu dönemde tıp alanındaki faaliyetleri, dokumacılık sanatındaki hünerleri, bazılarının Müslüman oldukları üzerinde durulmaktadır.¹⁵

Peacock tarafından yazılan *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu* adlı eserde ise Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemine temas edilmektedir. Selçuklu devletinin kurucularının Yahudi kökenli oldukları ihtimali dile getirilmektedir.¹⁶

¹¹ Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

¹² Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıfları Yayınları, İstanbul 2006.

¹³ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tatav Yayınları, İstanbul 2002.

¹⁴ S.D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkiler*, Çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

¹⁵ Bernard, Lewis, *İslam Toplumunda Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitapevi Yayınları, 1996.

W. Heyd tarafından yazılan *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* adlı eserde Yahudilerin, ticaret alanında göstermiş oldukları faaliyetleri anlatılmakla beraber, onların hangi ürünlerin üretiminde ve satımında aktif oldukları hakkında bilgi verilmektedir.¹⁷ Çalışmamızda yararlandığımız bir diğer yabancı eserde Jacques Attalı'nın *Yahudiler, Dünya ve Para* adlı eseridir. Yahudilerin eskiden beri uğraş alanlarından biri olan ticarete yaptıkları faaliyetler ve ticarete günümüze kadar nasıl bir yol izledikleri ile alakalı açıklamalarda bulunmaktadır.¹⁸

2. Yahudi Kavramının Doğuşu ve Gelişimi

Yahudilerin Selçuklu döneminde Yahudiler konusuna geçmeden evvel hem kavram hem de içerik olarak oldukça geniş bir yere sahip olan Yahudi kelimesi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Yahudi kelimesi (çoğulu Yahud) Tevrat'ta M.Ö. X. asırda Şeria Nehri'nin garbında kurulmuş olan Yada Devleti'ne mensup kişi manasına gelir.¹⁹ Kelime Arapçaya "Yehud", İbranice'ye "Yehudi" ve Aramice'ye "Yehuday (e)" şeklinde geçmiştir ve farklı dillerde yazılsa da sonuç olarak aynı anlamı karşılamaktadır. Kuran-ı Kerim'de ise "Yahudi" kelimesi Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve Hz. Musa'nın şeriatına bağlı İsrail oğullarını ifade etmek için kullanılmıştır. Yahudiler, tarihsel süreç içerisinde "Yehud" kelimesinin yanı sıra aynı kökten gelen "Hud" ve "Hadu" kalıplarını da kullanmışlardır.²⁰

İslam âlimleri, Yahudi kavramını "Yehud" ve "Hud" kelimelerini tövbe edip hakka dönme anlamındaki "Hevd" köküyle ilişkilendirmişlerdir. Bazı görüşlere göre Hz. Musa zamanında İsrailoğulları'nın "Buzağı Heykeline"²¹ taptıktan sonra pişman

¹⁶ A.C.S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, Çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

¹⁷ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000.

¹⁸ Jacques Attalı, *Yahudiler, Dünya ve Para (Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi)*, Çev. Berna Güven, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2014.

¹⁹ Bülent Keçik, *Mevlana'da Yahudi Yaklaşımı*, İmleç Yayınları, İstanbul 2012, s. 138; T.H., "Yahudiler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, MEB Yayınları, İstanbul 1986, s. 339.

²⁰ Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, Selenge Yayınları, 2005, s. 13; Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 43, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 182; Yunus Özger, "II. Abdülhamit Devrinde Bürokraside Görev Alan Yahudi Memurlar", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal- Yunus Özger, IQ Yayınları, İstanbul 2011, s. 190.

²¹ Kuran-ı Kerim, 2/54; İsmail Mutlu, *Yahudi Tarihi*, Mutlu Yayınları, İstanbul 1995, s. 87.

olarak Allah'a "hüdnâ ileyke" (özümüze döndük, sana yöneldik) demelerinden ötürü verilmiştir. Bir diğer görüş ise Yehûd'un bir kabile ismi olduğu ve kelimenin aslı önceleri Hz. Yakub'un on iki oğlundan en büyüğü olan Yehuza'ya nispetle "Yehûz" iken zal harfinin dal harfine dönüşmesiyle Arapçalaştığı şeklindedir. Yehûd'un İbrânîce karşılığı olan "Yehudi" kelimesinin Yehuda'ya dayandığı da kelimenin kökenine dair yapılan varsayımlar arasındadır. "Yahudi" kelimesi Yakup'tan Süleyman sonrasına kadar "İsrail" ve "İsrailoğulları" için kullanılmıştır. Yahudi toplumu Hz. Musa ümmeti olup kitapları da Tevrat'tır.²²

İbn-i Haldun, Yahudilerle alakalı şu bilgileri kaydetmektedir. "*İsrail oğulları Musa ve Yuşa'dan sonra 400 sene kadar bir süre mülkle ilgili hususlardan herhangi bir şeyle ilgilenmemişlerdi. Bütün arzuları sadece dinlerini tatbik etmekten ibaretti. Aralarında bununla görevli olan (dini hayatlarını sevk ve idare eden) kişiye Kohen (haham) denirdi. Haham²³, Musa'nın halifesi gibi idi. Namaz ve kurbanla ilgili ayinleri o idare ederdi. Hahamın, Harun'un zürriyetinden olması şart koşulurdu. Zira Musa geriye evlat bırakmamıştı. Sonra Yahudiler, tabiatı icabı insanlar için mevcudiyeti şart olan siyasi hayatın sevk ve idaresi için yetmiş kişilik bir ihtiyar heyeti seçmişlerdi. Bunlar onlara umumi ahkâmı okurlar ve belletirlerdi. Dindeki rütbesi itibariyle haham onlardan daha büyüktü.*"²⁴

3. Yahudilerin Diğer Dini Gruplarla İlişkileri

Hıristiyanlığın ortaya çıkmasının Yahudiler üzerinde menfi bir tesir ettiği söylenebilir. Yahudiler, bu sebeple tarih boyunca Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara köklü bir nefret beslemişlerdir. Bu köklü nefretin bir getirisi olarak Yahudiler'in Hıristiyan devletlerin yönetimi altındayken isyanlar çıkardıkları, Hıristiyan

²² Kuran-ı Kerim, 40/53; Şehristani, *Milel ve Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Haz. Mehmet Dalkılıç, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 201; Gürkan, s. 182; Erdoğan Keleş, "Doktor Sigmund Spitzer'in Hatıraları ve Sultan Abdulmecid", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, IQ Yayınları, İstanbul 2011, s. 175; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Berikan Yayınları, Ankara 2015, s. 36.

²³ Kürşat Demirci, "Haham", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, 1997, s. 134-135.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 477-478.

Romalılara karşı Mecusi İranlıları destekledikleri ve yine Hıristiyan Bizans'a karşı çoğu zaman Müslüman Arapların yanında yer aldıkları bilinmektedir.²⁵

Hıristiyan dünyasındaki siyasi güçlerin ve kilisenin Yahudilere karşı dini arka planlı baskıları zamanla bu toplumların hafızasına yer etmiş ve bu yer ediş toplumsal bellekte Yahudilere karşı çeşitli şekillerde ortaya çıkan ön yargılara dönüşmüştür. Bu da zamanla Hıristiyan dünyasında Yahudi düşmanlığının bir gelenek haline gelmesine sebep olmuştur. IV. yüzyılda Hıristiyan olan İmparator Konstantinus, ölüm döşeğinde iken bile Yahudiler için “Uğursuzlar” tabirini kullandığı kaynaklara yansımıştır.²⁶

Yahudilere yapılan bu tarz muameleler belirli bir süre sonra onları rencide edebilecek bir hal almıştır. Hatta zamanla Yahudi karşıtı uygulamalar Hıristiyanların birbirlerine karşı iftihar ettikleri bir övünme vesilesi haline gelmiştir.²⁷ Hıristiyanların da Yahudilere farklı bir nazarla bakmadıkları söylenebilir. Hıristiyanlar, Yahudileri hep Hz. İsa'nın katilleri olarak görmüşlerdir.²⁸ IV. yüzyılın ünlü Hıristiyan Azizi Efraim'in (ö.373) şiddetli Yahudi karşıtı söylemleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre Yahudiler, İsa'yı çarmıha geldikleri için Tanrı Yahudileri kovarak yerlerini yeni seçilmiş halkı olan Hıristiyanlarla değiştirmiştir.²⁹ Hıristiyan Chrysostomos'un (354 - 407) Yahudilere dönük vaazlarının da kınamalarla dolu olduğu bilinmektedir.³⁰

²⁵ Paul Kırıwaczek, *Yahudi Medeniyeti*, Çev. Ayşe Belma Dehni, Pegasus Yayınları, İstanbul 2007, s. 79.

²⁶ Kırıwaczek, s. 80; Baki Adam, “Hıristiyanlık”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 361.

²⁷ Mutlu, s. 229.

²⁸ Kuran-ı Kerim, 4/157; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*, Çev. İlcan Bihter Barlas, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 131; Mutlu, s. 158; Özger, s. 192; Ulaş Töre Sivrioğlu, “Bizans İmparatorluğu’nda Yahudiler (m.s.330-1453)”, *Tarih Çalışmaları Dergisi*, 2015, s. 104.

²⁹ Ahmet Kütük, “Tarihi Süreç İçinde Nusaybin Yahudileri”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 10, Ankara Güz 2015, s. 103.

³⁰ “[Sinagog] sadece hırsızların ve işportacıların toplanma yeri değil, şeytanların da toplanma yeridir; aslında, sadece sinagog değil, Yahudilerin ruhları da şeytanların meskenidir” ifadelerine yer vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mark R. Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1997. s. 47; Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul 2001, s. 206.

Yahudi-Hıristiyan toplumları arasındaki çekişme Ortaçağ'da da devam etmiştir. Mesela, XIV. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen kara ölüm dedikleri vebanın ortaya çıkmasında Hıristiyan dünyası Yahudileri suçlamışlardır. Hastalığın yayılmasından sorumlu tutulan Yahudilere karşı katliamlar yapıldığı kaynaklara ve dönemin halk söylencelerine yansımıştır. Buna karşılık Yahudi toplumu Eski Ahit'e alternatif olarak ortaya çıkartılan Yeni Ahit'i yani Hıristiyanlığa ve onu devlet nezdinde temsil eden siyasi oluşumlara karşı muhalif bir duruş sergilemişlerdir.³¹

Müslüman dünyasında ise Yahudilere bakış açısının biraz farklı olduğu görülmektedir. Her şeyden evvel Müslümanlar ne halk ne de devlet yönetimi nezdinde Hıristiyanlar gibi Yahudi toplumuna karşı katı bir düşmanlık beslememişlerdir. İslamiyet'in ilk ortaya çıktığı Arabistan coğrafyasında yoğun bir Yahudi nüfusu meskûn idi. Sorumluluklarını yerine getirdikleri, vergilerini ödedikleri ve Müslümanlara karşı askeri bir teşebbüste bulunmadıkları müddetçe gerek Asr-ı Saadet gerek Dört Halife döneminde, Emevî, Abbâsî ya da diğer İslam devletlerinde onlara karşı herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Bu hak, Kur'an-ı Kerim'in açıklamalarında ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) uygulamalarından anlaşılmaktadır. Fakat Yahudiler, İslam toplum yapısını ya da değerleri bozacak şekilde farklı teşebbüslerde buldukları zaman ağır cezalarla da karşı karşıya kalmışlardır. Bunun en açık örneği ise Asr-ı Saadet döneminde Hayberli Yahudi bir kadının Hz. Peygamber'in yemeğine zehir koymasından anlatısında bulunabilir.³²

Bununla beraber Yahudiler, Bizans İmparatorluğu'na karşı Müslümanları bir "kurtarıcı" olarak görmüşlerdir. Yahudiler 636 yılında Yermük kıyılarında Bizanslılarla yapılan savaşta açıkça Müslümanları desteklemişlerdir.³³

XII. yüzyılda Yahudi seyyahlar, Tudeda'lı Benjamin ve Ratiston'lu Petachia, Bağdat şehrini ziyaret ettiklerinde İslam toplumundaki Yahudilerle ilgili önemli gözlemlerde bulunmuşlardır. Benjamin, Abbâsî halifesi hakkında, "o

³¹J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul 2015, s. 202; Cohen, s. 27; Küçük, s. 111.

³² Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veledü'ş-Şefik ve l-Hafidü'l-Halik*'i, C. I, Ter. Ali Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 222; Mesudi, *Kitabü't-Tenbih ve 'L-İşraf*, Mütercim. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 185; Lewis, s. 102; Eroğlu, s. 13; Fayda, s. 132.

³³ Attalı, s. 121.

İsrailoğulları'na karşı çok merhametlidir.” sözlerini sarf etmektedir.³⁴ Çağdaş bir İngiliz yazar Benjamin'i destekler nitelikte bir görüş ortaya koymuştur. Ona göre Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin, Müslümanların yönetimi altında bir arada yaşaması Hıristiyan devletlerinin yönetimi altında yaşamasından daha kolay olmuştur.³⁵

4. Selçuklulardan Önce İslam Toplumunda Yahudiler

İslam tarihinde Müslüman-Yahudi münasebetleri hakkında kronolojik, mukayeseli ve tahlili bilgi veren tek kaynak Kur'an-Kerim'dir.³⁶ Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki ilk ilişkiler Hicret olayı ile başlamaktadır. Müslümanlar ile Medine Yahudileri arasında yapılan Vatandaşlık Anlaşması'ndan hareketle ilk ilişkilerin toplumsal barışa yönelik politik içerikli ilişkiler olduğu çıkarımı yapılabilir. Fakat elbette bazı anlaşmazlıklar da olmuştur. Nitekim Vatandaşlık Anlaşması gereğince, Yahudilerin şehrin hâkimiyetinin özellikle de ekonomik yönden ellerinden çıkması Yahudi toplumunda huzursuzluğa sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla hâkimiyetin el değiştirmesi Yahudilerin sırayla isyanlarına neden olmuştur. Kaynuk oğulları (Beni Kaynuka), Nadir oğulları, Kureyş oğulları gazveleri ve Hayber'in fethi ile yukarıdaki sebeplerden Müslüman-Yahudi ilişkileri savaş safhasına girmiştir.

Selçuklu çağından önce İslam coğrafyasında Yahudi toplumu geniş bir alanda yaşamlarını sürdürmekteydi. Goitein, İslam fetihlerinin Yahudiler için birçok açıdan büyük bir düzelme anlamına geldiğini ifade etmektedir. İslam egemenliğiyle birlikte Yahudiler dışlanmış bir topluluk statüsünden özel statüye sahip bir tebaa konumuna gelmişlerdir.³⁷ Anadolu coğrafyasında VII. yüzyıldan itibaren başlayan İslam fetihleri, Sasani ve Bizans gibi teşkilatlı devletlerin hâkimiyet alanında gerçekleşmesi sebebiyle bürokratik işlerden anlayan uzman kadrolara ihtiyacı doğurmuştur. Emevîler döneminde Bizans'tan alınan yerlere Hıristiyanların istihdam edilmesi sebebiyle Yahudiler geri planda kalmıştır. Bizans egemenliği döneminde

³⁴ Benjamin, s. 70.

³⁵ Roberts, s. 228.

³⁶ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi-ilk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, s. 352.

³⁷ Goitein, s. 91.

Yahudilerin vergi toplama gibi görevler dışında memur olarak çalışılmaları ise kısıtlandırılmıştır. Bu sebeple Yahudiler, diğer alanlarda (ticaret, zanaat) kendilerini geliştirme imkânı elde etmişlerdir.³⁸

Selçuklu öncesi İslam coğrafyası, etnik ve dini açıdan zengin bir yelpazeye sahip olmasına rağmen sosyo-ekonomik bir bütünlüğe sahip değildi. Anadolu'nun tarıma elverişli bir coğrafyaya sahip olması ve denizlere hâkim bir pozisyonda olması sebebiyle birçok siyasi otorite tarafından burası cazibe merkezi haline gelmiştir. Selçuklu öncesi siyasi koşullara bakıldığında; Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklar, imparatorluğun kendilerine karşı yürüttükleri politikardan hoşnut oldukları söylenemez. Örneğin Herakleios (610-641), döneminde Yahudiler, vaftiz edilip Hıristiyan olmaları için zorlanmışlardır. Bu sebepten dolayı Yahudiler Roma topraklarından göç ederek Urfa'ya gelmişler ancak burada da aynı şekilde baskıya maruz kalınca Pers (İran) ülkesine gitmişlerdir. Bizans topraklarında kalan pek çoğunun ise vaftiz olup Hıristiyanlığı benimsediği kaynaklara yansımıştır. Bu vaftiz çalışmaları kilise teşkilatı tarafından yürütülen kampanya ile hızlandırılmıştır.³⁹

Selçuklu öncesinde Anadolu'da yaşayan Yahudiler farklı meslekleriyle (Bankerlik, Boyacılık, Tercümanlık vb.) özellikle ticaret alanında aktif bir rol üstlenmekteydiler. Bu rolleri Selçuklu hâkimiyeti döneminde de aynı şekilde fakat daha emniyetli olarak sürdürmüşlerdir.⁴⁰

5. Selçukluların Ortaya Çıkışı ve Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Oğuzların Üçoklar kolunun Kınık boyuna mensup olan Selçuklular X. yüzyılın sonu ile XI. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. İslam dinini benimsedikten sonra geniş bir coğrafyaya yayılarak bugün Ortadoğu adı verilen coğrafi bölgenin

³⁸ Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda* s. 223; Arslantaş, *Emeviler döneminde*, s. 69; Cohen, s. 104; Sivrioğlu, s. 108.

³⁹ Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Genç Antikçağ*, Divan Kitap Yayıncılık, İstanbul 2016; Kütük, s. 111.

⁴⁰ Benjamin, s. 49; İbn Battuta, s. 504; Osman, Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 297; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001, s. 231; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)*, Metis Yayınları, İstanbul 1990, s. 59; Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 24, Aralık 2015, s. 25-50.

kaderinde önemli bir tesir icra etmişlerdir. Devlete adını veren Selçuk Bey, Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında hâkim olan Oğuz Yabgu Devleti'nin komutanlarından Dukak Bey'in oğludur.⁴¹

Selçuk Bey'in ölümü sonrası "Yabgu" unvanı alan Arslan Bey, Selçuklu Cend emiri ile anlaşamayarak Maverâünnehir'e gelmiştir. Burada Samanoğulları Devleti'nin sınırlarını korumada görev almıştır. Gazneli Sultanı Mahmud tarafından Arslan Yabgu'nun tuzağa düşürülerek hapsedilmesi sonucunda Selçukluların başına devletin resmi kurucuları olan Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiştir.⁴² Bu dönemde iyi bir şekilde örgütlenen Selçuklu ailesi Oğuz göçebeleri desteğiyle Gaznelilere karşı kati galibiyetler elde ederek 1040 yılında Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır.⁴³

Tuğrul Bey'in 1063 tarihinde ölümüyle Selçuklu tahtına Alp Arslan (1063-1072) geçmiştir. Anadolu coğrafyasında Selçukluları bertaraf etmek için düzenlenen Malazgirt Savaşı'nda (1071) Bizans İmparatorluğu büyük bir yenilgi almıştır. Alp Arslan (1072) vefat ettiğinde Selçukluların sınırları Ege sahillerinden Tanrı Dağları'na, Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne, oradan da Hint Okyanusu'na kadar ulaşmıştı.⁴⁴ Melikşah dönemi (1072-1092) Selçuklu Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda sağlam temeller üzerine oturtulduğu bir dönemi temsil eder. Özellikle Nizamülmülk'ün devlet idaresinde üstlendiği etkin rol Büyük Selçuklu Devleti'nin çok yönlü gelişmesini sağlamıştır.⁴⁵

⁴¹ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, s. 22; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s. 7-8.

⁴² Naşır İbn Ali El-Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 3; Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk (Selçukname)*, Ter. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 18; Ahmed Bin Mahmud, s. 26; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 15.

⁴³ Azimi, *Azimi Tarihi*, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 3, 15; Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 18; El-Hüseyini, s. 6; Ahmed Bin Mahmud, s. 19, 29.

⁴⁴ Azimi, s. 22; Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk* s. 22; El-Hüseyini, s. 26, 34; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2006, s. 141.

⁴⁵ İbn'ül Cevzi, s. 188; Anonim *Selçukname, Tarih-i Ali Selçuk*, Ter. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 22; Hamdullah Müstevfî-i Kazvini, *Tarih-i Güzide*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 40,45; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camîu'd -Düvel Selçuklular Tarihi C. 1, 2*, Haz. Ali Öngül, Akademi Yayınları, İzmir 2000-2001, s. 61, 65; Kemalüddin İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular (1055-1127)*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014. s. 67; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, MEB Yayınları, İstanbul 1973, s. 10; Göksu, s. 68.

Melikşah'ın 19 Kasım 1092 tarihindeki ölümü, Büyük Selçuklu Devleti için hanedan üyelerinin mücadelelerinde derinleşen bir kargaşa döneminin başlamasına sebep olmuştur. Fetret Devri olarak adlandırılan bu dönemde sırayla Mahmud, Berkjaruk, Muhammed Tapar gibi sultanlar başa geçmiştir, ayrıca bu dönemde Haçlı seferlerinin başlaması İslam dünyasında bir kargaşa ve siyasi huzursuzluğu beraberinde getirmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin son sultanı Sencer yaklaşık 40 yıllık saltanatı süresince önemli ölçüde güç kaybetmiş olan devleti eski gücüne kavuşturmak için ciddi bir çaba sarf etmiştir. Bunu büyük ölçüde başarmışsa da önce 1141 yılında Karahitaylara karşı Katvan Savaşı'nda mağlup olması daha sonra 1156 yılında Oğuz göçebelerine karşı verdiği mücadelede mağlup olması ve esir düşmesiyle Büyük Selçuklu Devleti zayıflayarak ortadan kalkmıştır.⁴⁶

Selçuklu hanedan üyelerinin Maverainnehir'den uzak bölgelere fetih girişimleri, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı başka Selçuklu devletlerinin ortaya çıkması zaman içerisinde büyüyüp güçlenmeleriyle sonuçlanmıştır. Alparslan'ın kardeşi Kavurd, Kirman bölgesinde Kirman Selçuklularını kurarken; Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Suriye bölgesini ele geçirerek burada kısa ömürlü Suriye Selçukluları tesis etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra en istikrarlı ve güçlü Selçuklu şubesi Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Anadolu'da kurulmuştur. Alparslan ve oğlu Melikşah'la olan ailevi rekabet sebebiyle Anadolu'ya gelen Süleyman Şah burada çok kısa sürede çok geniş topraklara hükmederek iki asırdan fazla sürecek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur.⁴⁷

Süleyman Şah'ın 1086 tarihinde hayatını kaybetmesiyle devlet yönetimini veziri Ebu'l Kasım (1086-1092) idare etmiştir. I. Kılıcarıslan (1092-1107) döneminde

⁴⁶ Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, I, s. 121.

⁴⁷ Ahmed Bin Mahmud, s. 298; Urfalı Mateos, s. 161; Kemalüddin İbnü'l-Adim, s. 59; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu*, s. 83; Sevim, s. 93; Osman, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005; s. 84; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 213; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Selçuklular Dönemi, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 79; Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972, s. 125; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 39; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 421; Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, Çev. Hande Canlı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 290; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediöldüz, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 37; Faruk Sümer, "Selçuklular", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 380.

hem Anadolu coğrafyasına yoğun bir iskan politikası takip edilmiş hem de bu dönemde başlayan Haçlı seferlerine karşı yoğun bir savunma yapılarak haçlıların Anadolu'nun içlerine girmesine engel olunmaya çalışılmıştır. I. Kılıçarslan 1107 tarihinde Büyük Selçukluların Musul valisi Çavlı'yla giriştiği savaşı kaybetmesiyle Habur suyunu geçerken hayatını kaybetmiştir. Şahinşah (1110-1116) ile I. Mesud (1116-1155) mücadelesinde başarılı bir şekilde çıkan I. Mesud, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Danişmendliler, Haçlı Seferlerine karşı önemli mücadele bulunmuşlardır. Bu seferlere karşı verdikleri mücadele ile İslam dünyasının takdirini kazanmışlardır. Danişmendli Mehmet Bey'in ölümüyle Anadolu'daki gücü tekrar ele geçiren I. Mesud, Haçlı seferlerine karşı başarılı bir politika takip etmiştir. Anadolu Selçukluları bu dönemde siyasi güç yanında ekonomi alanında önemli bir güç elde etmişlerdir.⁴⁸

II. Kılıçarslan (1155-1192) döneminde Danişmendlilere karşı Anadolu coğrafyasında üstün olma politikası takip edilmiş ve 1176 yılında Miryokefalon Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu ağır bir yenilgiye uğratarak, Bizans'ın Selçukluları Anadolu'dan atma düşüncesi son bulmuştur. Patrik Mor Mihayel (Süryani Mihail) eserlerinde II. Kılıçarslan'ın uygulamış olduğu politikalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. II. Kılıçarslan'ın 1192 tarihinde ölmesiyle kardeşlerine karşı üstünlük sağlayan I. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçmiştir. Kısa bir süre sonra 1196 tarihinde tahtı ağabeyi Süleyman Şah'a bırakmak zorunda kalmıştır. Süleyman Şah'ın 1204 yılında ölmesiyle tekrardan Selçuklu tahtına geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu Devleti'nin ekonomik alanda güçlenmesine vesile olmuştur. I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde denizlere hâkim olma politikası sürdürülmüş, Anadolu ticaretin canlanmasına odaklanılmıştır. Selçukluların karada olduğu kadar denizlerde de kurumlaşmaya başlamıştır.⁴⁹

⁴⁸ Urfalı Mateos, s. 218; Kemalüddin İbnü'l-Adim, s. 85; Unsi, *Selçuk Şehnemesi*, Terc. M. Mes'ud Koman, Ülkü Yayınları, 1942, s. 22; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 114; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 218, 220, 222; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 93; Sümer, *Selçuklular*, s. 381; İbrahim, Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, MEB Yayınları, İstanbul 1986, s. 380.

⁴⁹ Süryani Mihail, s. 180; Ahmed Bin Mahmud, s. 301; Unsi, s. 23; Urfalı Mateos, s. 312-313; Kafesoğlu, *Selçuklu*, s. 95; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 223, 307, 327; Şapolyo, s. 151; Sevim-Merçil, s. 453, 356.

I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) dönemi Anadolu Selçuklu Devleti'nin en ihtişamlı dönemidir. Devletin başına geçtiğinde onu bekleyen en önemli sorun Orta Asya coğrafyasını kasıp kavuran Moğol tehlikesiydi. Moğollara karşı ustaca bir siyaset yürüten I. Alaeddin Keykubad, Harzemşahlara karşı 1230 yılında Yassıçimen Savaşıyla Harzemşahların yıkılış sürecine girmesine sebep olmuştur. 1230 Yassıçimen Savaşı'ndan sonra Harezmşahlar, Alaeddin Keykubad tarafından İskan edilmişlerdir. Harzemşahların yıkılış sürecine girmesi ileriki süreçte Moğolların Anadolu'ya girmesi önünde bir setin ortadan kalkmasına neden oldu. Anadolu Selçuklu Devleti'ni siyasi güç yanında Alaiye'nin (Alanya) alınması ve Kıbrıs Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti ile anlaşmalar yapılmasıyla Selçuklu ekonomik olarak güçlenmiştir.⁵⁰

I. Alaeddin Keykubad'dan sonra Selçuklu tahtına geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) siyasi ve askeri yetenekten yoksun bir sultandı. Saltanat dönemini daha çok zevk ve eğlenceye ayıran II. Gıyaseddin Keyhüsrev ilk olarak Moğol tehlikesi önünden kaçan Harizm Türklerinin Anadolu'ya yerleşmesiyle 1240 yılında Babai Ayaklanmasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ayaklanmayı zor bastıran Selçuklular, 1243 yılında Moğollarla yapılan Köseadağ Savaşı'nı da kaybetmişlerdir.⁵¹

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra yaklaşık yarım asır kadar varlığını sürdüren Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara tabi bir devlet halini almıştır. Son hükümdar II. Mesud'un (1303-1307) Konya'da vefat etmesiyle Anadolu Selçuklu Devleti tamamen ortadan kalkmıştır. Yaklaşık iki buçuk asır Anadolu'da hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti; Anadolu'nun Türkleşmesi,

⁵⁰ İbni Bibi, *Selçukname*, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 118; Şehabeddin Ahmedünnevi, *Celalüttin Harezmşah*, Çev. Necip Asım, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 132-133; Alaeddin Ata Melik, Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 376-377; Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Elips Kitap Yayınları Ter. Gürsoy Solmaz, Ankara 2009, s. 18; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 22, 59; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 352; Şapolyo, s. 170; Sevim-Merçil, s. 460; Aydın Taneri, "Celaleddin Harezmşah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 7, TDV Yayınları, 1993, s. 250. Bkz. Efe Durmuş, "Türkiye Selçuklu Devrinde Harezmlî Bir Türk Emiri Hüsameddin Baycar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, Elazığ 2009, s. 223-232.

⁵¹ Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 43; Müverrih Kiragos, s.50; Sevim-Merçil, s. 470; Turan, *Selçuklu Zamanında*, s. 456; Gordlevski, s. 65.

İslamlaşması, sosyo-ekonomik ve kültürel olarak gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlıların kısa sürede bir imparatorluk haline gelmesinde şüphesiz Selçukluların bırakmış oldukları siyasi, sosyal ve kurumların mirasının önemi tartışmasız olmuştur.⁵²

⁵² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 665; Sevim-Merçil, s. 477.

1. BÖLÜM: SELÇUKLU ÇAĞINDA YAHUDİLERİN COĞRAFİ DAĞILIMI SİYASİ TUTUMLARI VE İDARİ GÖREVLERİ

1. Coğrafi Dağılımları

Yahudi toplumu, dünya üzerinde coğrafi açıdan dağınık yerleşimlere sahip olan milletlerden birisidir. Bu sebeple Yahudi tarihini coğrafi ve siyasi bir bütünlük içerisinde incelemek oldukça zordur. Yahudi tarihi hakkında araştırmalarıyla ön plana çıkan Bernard Lewis'in vurguladığı gibi neredeyse bütün Osmanlı öncesi topluluklarla ilgili kaynaklar üzüntü verecek ölçüde sınırlıdır. Yahudiler genel olarak Anadolu, Mısır, Suriye, Irak, İran gibi farklı İslam coğrafyalarında yaşamışlardır.⁵³ 12. yüzyılda İslam dünyasını gezen Yahudi seyyahlar Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu'nun gözlemlerinden yola çıkarak Yahudilerin, İstanbul, Harran, Nusaybin, Cizre, Selanik, Şam, Bağdat, Hemedan, İsfahan gibi şehirlerde yoğunluk gösterdikleri söylenebilir.

Yahudilerin tarih boyunca var oldukları coğrafi saha aynı zamanda Türk devletlerinin de yayılma ve egemenlik sahası olmuştur. Yahudiliğin Türkler arasında ilk girişi Hazarlar dönemine kadar uzanmaktadır. Bu yüzyıllarda (10. yy.) Hazar Devleti içlerine bir seyahat gerçekleştiren İbn Fazlan, onların Yahudiliği devlet dini olarak benimsediklerini kaydetmiştir.⁵⁴ Hazarların, Yahudiliği devlet dini olarak benimsemeleri sebebiyle Kafkasya bölgesinde "Yahudilik" yayılma imkânı bulmuştur.⁵⁵

Selçuklu öncesi Mezopotamya'ya egemen olan Mervanoğulları coğrafyasında Yahudilerin meskûn olduğunu biliyoruz. Mesela Büyük Selçukluların Musul emiri

⁵³ Azimi, s. 9; Benjamin, s. 49; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1979, s. 192; Heyd, s. 195; Lewis, s. 133.

⁵⁴ İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, Haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 64; Ahmet, Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 67.

⁵⁵ Heyd, s. 53.

Çökürmüş⁵⁶ ile Mervani emiri Fahrüddeve arasında yapılan savaşı kazandıktan sonra onu yakalayarak, bir Yahudi'nin yanına bıraktığı dönemin kaynaklarına yansımıştır.⁵⁷ Anadolu coğrafyasında hüküm süren Artuklular (1102-1409) idaresinde Türkler, Kürtler ve Araplardan başka Hıristiyanlar, Ermeniler, Süryaniler ve Rumlar ile bir miktar Yahudi yaşamaktaydı. Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda istisnai olmakla beraber Yahudilerin yaşadığı şehirlerde Müslümanlar tarafından onlara iyi davranılmadığına dair bahisler de geçmektedir. Mesela, Kara Arslan Amid'i (Diyarbakır) 1163 yılında muhasara edince şehre tahakküm eden Nisanoğlu Hıristiyan ve Yahudileri surlardan dışarı atmış ve Kara Arslan da bunları esir almıştı.⁵⁸ Bu gibi istisnaların dışında Yahudilerin sadece Anadolu değil diğer coğrafyalarda da Müslüman liderlerle genellikle iyi geçindiklerini görmekteyiz. Mesela Tolunoğlu Ahmet hastalandığı zamanda Müslümanların yanı sıra Yahudiler ve Nasranîlerin de Tevrat ve İncil nüshalarını alarak Tolunoğlu Ahmet'in iyileşmesi için dualar ettikleri kaynaklara yansımıştır.⁵⁹

Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in oğullarının Yahudi literatüründe önemli olan isimleri (Mikail, Yusuf, İsrail, Musa gibi) taşınmaları ve Yahudi Türk devleti Hazar Devleti'ne komşu olmaları sebebiyle Selçukluların Yahudi bir devlet olabileceği gibi yorumlar da pek taraftar bulmasa da araştırmacılar tarafından ortaya atılmıştır.⁶⁰

2. Siyasi Tutumları

Selçuklu çağı, selefî olan diğer devletlerde olduğu gibi muhtelif dini ve etnik grupların varlığını sürdürdüğü bir dönem olmuştur. Selçuklular bir İslam devleti olmalarına rağmen hâkim oldukları coğrafyalarda yaşayan halkları hiçbir şekilde zorla İslamlaştırma politikası gütmemiş, aksine onlara saygı duyan ve onları himaye eden bir politika takip etmişlerdir.⁶¹ Selçukluların, Yahudi ve Hıristiyanlara müspet

⁵⁶ Ahmed Bin Mahmud, s. 299.

⁵⁷ İbnü'l Esir, C. X, s. 215.

⁵⁸ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 231.

⁵⁹ Niğdeli Kadı Ahmed, s. 361.

⁶⁰ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s. 42; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 38; Peacock, s. 32; Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 27; Krywaczek, s. 87-88.

⁶¹ Süryani Mihail, s. 180.

yaklaşmasının sebep ise İslam hukukunun gayr-i müslimlere tanıdığı haklarla temellendirilebilir.⁶²

Selçukluların, Yahudi toplumuna bakış açısı yukarıda da verildiği şekliyle düşünüldüğünde doğal olarak Hıristiyan dünyasından farklıdır. Amaçlarından biri de Selçuklu Devleti'ni Anadolu coğrafyasından atmak olan I. Haçlı seferi sırasında (1098) Türklerden alınan Antakya şehrinin halkına Haçlıların yaptıkları katliam bu tezattın en bariz örneğini gözler önüne serer. Şehrin Yahudi halkının yanında Müslüman ve Hıristiyan halklar da aynı akıbete uğramıştır. Selçuklu sultanı Süleyman Şah'ın ise Antakya şehrini alırken yerli halka yaklaşımı ile Haçlıların Antakya şehrini alırken Müslümanlara, Yahudilere ve kendi dindaşları olan Hıristiyanlara yaklaşımlarını karşılaştıracak olursak Selçuklu karakterinin ne kadar yüce bir değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁶³ Aynı durum Antakya şehriyle sınırlı kalmayarak Haçlıların ele geçirmek için mücadele ettikleri neredeyse tüm şehirlerde gözlemlenmektedir. Buna en iyi örnek ise Kudüs'ün Haçlılarca alınışı sırasında ve sonrasında şehirde yaşayan Müslüman ve Yahudi halkın Haçlılarca kılıçtan geçirilmesidir.⁶⁴

Yahudilerin, Haçlı Seferleri karşısında büyük oranda Müslümanları destekledikleri savı pek de yanlış değildir. Örneğin, Urfa Kontluğunun (1098-1144) başındaki Joscelin Müslümanlarca yakalandığı zaman Müslümanlar onu tanıyamamıştır. Joscelin'i tanıyan Hıristiyanlar onu Müslümanların elinden fidye ile almak istemişlerse de bölgede bulunan Yahudi bir boyacı Müslümanlara ellerindeki kişinin kimliğini belirtmiştir. Böylece bir Yahudi'nin yardımıyla Urfa kontunun tekrardan Hıristiyanların eline geçmesine engel olunmuştur.⁶⁵ Yine Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Selçukluları Anadolu'dan atmak için çıktığı

⁶² Mehmet, Birsin, *İslam Hukukunda İnsan Hakları Kuramı*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 2012, s. 340.

⁶³ Salim Koca, "İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat*, Ed. Mustafa Demirci, Kömen Yayınevi, Konya 2009, s. 77; Şaban Ali Düzgün, "İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki ilişkiler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 669-680.

⁶⁴ Yıldız, *Bizans Tarihi*, s. 14.

⁶⁵ Anonim Süryani, *I.ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 72; Süryani Mihail, s. 160; Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2005, s. 75.

seferde Tarsus Ovasında yakalanarak bir Yahudi tarafından gözlerinin acemice oyulduğu dönemin kaynaklarında geçmektedir.⁶⁶

Selçuklular hâkimiyetleri altındaki Yahudilerin İslam hukuku çerçevesinde haklarını korunmaya da özen göstermişlerdir. Tüm bu örneklerden hareketle Selçuklu çağıyla beraber Yahudilerin mevcut durumlarında iyileşmeler olduğu söylenebilir. İslam dünyasının önemli şehirlerden biri olan Bağdat'ta Büveyhioğulları'nın (932-1062) etkisi altına girdiği dönemde Sünni Müslümanlarla beraber, Hıristiyan ve Yahudilere yönelik zulümler yapılmıştır. Tuğrul Bey'in Bağdat seferiyle (1055) beraber Sünni Müslümanların yanı sıra Yahudilerin durumlarında da iyileşmeler olmuştur.⁶⁷ Sadece Selçuklular değil onların çağdaşı olan diğer Türk-İslam devletleri de Yahudiler haklarını aynı hassasiyetle korumuştur. Mesela, Zengi'nin büyük emirlerinden biri olan Dakûkâ ve bazı yerlerin muktâi bulunan Emir İzzeddîn ed-Debîsî El-Cezîre'ye kış mevsiminde vardıklarında bir Yahudi'nin evinde kalmışlardır. Bu Yahudi Musul emiri Zengî'ye⁶⁸ başvurarak, başından geçen olayı anlatmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Zengî de emiri olan ed-Debîsî'ye bakarak ona yapılan haksızlığın giderilmesi için emir vermiştir.⁶⁹ Bir diğer örnek ise şudur: Selçuklu sultanı Sencer (1119-1157) İran seferi sırasında burada bulunan Danyal'ın kabrinin üzerinden yabancılardan müteşekkil bir topluluğun köprüyü geçtiğini görünce bunun sebebini sormuş. Yanındakiler ona olayı anlatmışlardır. Durumu öğrenen Sencer, *“Bu, Peygamber Danyal'a saygısızlıktır. Derhal köprüyü iki tarafından da ölçün ve Danyal'ın ahşap tabutunu kristal bir tabuta koyun ve bu tabutu demir zincirlerle köprüünün tam ortasına asın. Bu noktada dua etmek isteyen Yahudi veya ziyaretçiler için bir sinagog yapın.”* diye emretmiştir. Sultan'ın Danyal'a saygısından dolayı köprüünün her iki tarafından bir millik mesafede, nehirde balık tutulmasını da yasakladığı söylenir.⁷⁰

⁶⁶Urfalı Mateos, s. 144; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu*, s. 52.

⁶⁷ Amnon Shiloah, “Iraq”, *Encyclopaedia Judaica*, C. 10, Ed. Fred Skolnik, Keter Yayıncılık, London 2007, s. 14.

⁶⁸ İmadüddin Zengi hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülay Ögün Bezer, “İmadüddin Zengi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, 2013, s. 258-261.

⁶⁹ İbnü'l Esir, C. XI, s. 105; Sevim-Merçil, s. 124; Ocak, *Selçuklular*, s. 248.

⁷⁰ Benjamin, s. 94; Michael Avi-Yonah, “Shusman”, *Encyclopaedia Judaica*, C. 18, Ed. Fred Skolnik, Keter Yayıncılık, London 2007, s. 535.

Bu olumlu yaklaşımların yanı sıra Selçuklu çağında Anadolu coğrafyasında meydana gelen bazı isyanlarda Yahudilerin de aktif rol oynadıkları bilinmektedir. Ebü'l-Ferec, 1044 tarihinde Ermeni, Yahudi ve Arapların karıştıkları bir isyanın ortaya çıktığını kaydetmiştir.⁷¹ Daha sonraki tarihlerde Yahudiler başka bazı isyanlarda yer aldıklarından söz edilir. Mesela, XIV. yüzyıl sonlarında Anadolu coğrafyasında meydana gelen heterodoks isyanlarda etkilerinin olduğu tartışmalı bir durumdur. Bazı görüşlere göre, Torlak Kemal bir Yahudi mühtedisi olup, Manisa'da bir isyan çıkartmıştır.⁷²

Selçuklu toplumunda bazı dönemlerde Yahudilerin potansiyel bir tehlike olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela, Kerimüddin Aksarayı'nın eserinde; “kan dökücü Yahudi'nin gammazlaması” gibi ifadeler yer verilmiştir.⁷³ Müslümanlarla Yahudilerin bazı İslam şehirlerinde karşı karşıya geldikleri dönemin kaynaklarında geçmektedir. Mesela, 1177 tarihinde Bağdâd şehrinde ezanın okunması meselesi sebebiyle Müslüman ve Yahudiler karşı karşıya gelmişlerdir.⁷⁴

Selçuklu çağında dönemin kaynaklarında İslam coğrafyasında yaşamlarını devam ettiren gayr-ı müslim halka karşı bazı Türk-İslam devletlerinin onlara karşı sert bir politika takip ettikleri geçmektedir. Örneğin, Harezmşah Devleti (1097-1231) Tiflis şehrini kuşattığı sırada orada yaşayan İran halkına eşyalarıyla birlikte serbestçe gidecekleri vaadinde bulunduğu halde İranlı olmayanların yanında Hıristiyan ve Yahudilerin tümünü kılıçtan geçirmişlerdir.⁷⁵ Bazı durumlarda da Türk devletlerinin ele geçirdikleri yerlerde yaşayan Yahudileri esir aldığı söylenir. Mesela, Selahaddin Eyyübi'nin, Emir Kafcak'a ait olan Kerhini (Erbil yakınlarında bir yer) adlı kaleyi ele geçince, kalede yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin hepsini esir aldığı söylenir.⁷⁶

Selçuklu çağından sonraki dönemlerde de Yahudi-Hıristiyan çekişmesi devam etmiştir. Mesela Yahudi tarihçi Kapsali, İstanbul'un fethi hakkında şunları söylemektedir: “ 19 Nisan 1453 günü gelince... Ceza günleri, İstanbul'daki Bizanslı

⁷¹ Heyd, s. 58.

⁷² Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 124; Eroğlu, s. 115.

⁷³ Aksarayı, s. 132.

⁷⁴ İbnü'l Esir, 11, s. 328.

⁷⁵ Süryani Mihail, s. 300.

⁷⁶ Usame İbn Munkız, *Kitabu'l İ'tibar* (İbretler Kitabı), Çev. Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 196.

Hıristiyanların yoklanma, yaptıklarının hesabını verme günleri (şilum) geldi, çattı; barış (şalom)şehirden uçup gitti. Tanrı, Sultan Mehmed'e Bizans üzerine yürümesini emretti; zira Rum yönetiminde (ba-Melhut Yavan) kötülük almış başını gidiyordu. Yahuda ve İsrail'e (Yahudilere) olmadık kötülük yapıyordu. Tanrı haykırdı: Konstantinopolis (İstanbul) üzerine gazap ateşimi kusacağım ve onları yakıp kül edeceğim; çünkü onlar benim halkıma kötülük etmişlerdi.”⁷⁷

3. İdari Görevleri

Selçuklu çağında Selçuklu Devleti dışında Abbâsî, Moğol, Fâtımî gibi devletlerde üst düzey yönetim birimi olan vezirlik makamına Yahudilerin getirildiği de görülmüştür. Vezirlik görevinde bulunan Yahudiler, devlette etkin bir konumda olmuşlardır.⁷⁸ İslam dünyasında önemli bir mevki olarak bilinen halifelik makamına Selçuklu sultanları tarafından büyük saygı gösterilmiştir. 1079 tarihinde Nizamülmülk, Halife'nin veziri olan Ebu Şuca'nın Bağdat'da yaşamlarını sürdüren gayrı-müslim halka baskı yapması sebebiyle Ebu Şua'nın vezirlikten azledilmesine sebep olmuştur. Bu gibi durumlarda Yahudiler, İslam coğrafyasında yaşanan haksızlıkların giderilmesinde rol oynamışlardır.⁷⁹

Abbâsî Devleti'nde (750-1258) Musta'sım döneminde Yahudi bir vezir görev yapmıştır.⁸⁰ Şîi Fâtımî halifesi el-Mustansır Bil-lâh'ın (1063) annesi devlet idaresine hâkim iken, Yahudi asıllı Ebû Saîd İbrahim et-Tüsterî'yi kendine yardımcı seçmiştir.⁸¹ İrakeyn (Irak-ı Arabi, Irak-ı Acem) diye bilinen bölgenin ve Horasan'ın hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın (1319) veziri Emir Gıyaseddin Muhammed b. Hoca Reşid'di. Onun Yahudi göçmenlerinden olan babası da Sultan Muhammed Hudabende'nin (Ebu Said Bahadır'ın babası) vezirlik görevinde bulunmuştur.⁸²

Dönemin bazı kaynaklarında idari görevlerde yer alan Yahudilerin İslam karşıtı bir politika yürüttükleri de görülmektedir. Mesela, 1291 yılında İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın kendisine Yahudi asıllı Sa'düvdevle'yi vezir yaptığı ve bu vezirin

⁷⁷ Nuh Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, İz Yayınları, İstanbul 2013, s. 163.

⁷⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 271.

⁷⁹ İbnü'l Esir, C. X, s. 165; Ocak, *Selçuklular*, s. 375.

⁸⁰ Aksarayı, s. 38.

⁸¹ İbnü'l Esir, C. 10, s. 83.

⁸² İbn Battuta, s. 322.

İslam karşıtı bir politika izlediği söylenmektedir.⁸³ Örneğin; 1291 yılında Musul şehrinde Yahudilerin idari olarak güçlenmelerini önlemek için İsmailîlerden birkaç kişinin tüccar kılığında şehre girdiği ancak onlardan şüphelenen bir adam tarafından fark edilince yakalandıkları belirtilmiştir. Onlar suçlarını itiraf edince öldürülmüşlerdir.⁸⁴ 1319 yılında İlhanlı Devleti'nin veziri olan Yahudi asıllı Reşidüddin Fazlullah, rakibi Sadeddin'in tertibi ile ağır ithamlara maruz kalmıştır Sadeddin'in onu Yahudilere yakın olmakla suçlamalarına karşı Reşidüddin "Bugüne kadar paha biçilemez bir köleniz vardı, hamdulillah şimdi kendisini azat ettiniz!" sözleriyle cevap vermiştir.⁸⁵ Reşidüddin'in öldürülmesiyle yerine oğlu Muhammed Melik Ebu Said vezir yapılmıştır.⁸⁶

Ortaçağda, Türk-İslam devletlerinin hâkim oldukları coğrafyalarda uzun süreli ayakta kalmalarını sağlayan en önemli etkenlerin başında; devlet işlerinin idari bir düzen içinde yürütülmesi gelmektedir. Selçuklu çağında, İslam dünyasının devlet kurumlarında önemli görevlerde Müslümanların yanı sıra gayr-ı müslimler de yer almışlardır. Bu gayr-ı müslim halklardan biri ve belki en önemlisi Yahudiler olmuştur. Onlar, devlet kademelerinde farklı görevlerde (vezirlik, danışmanlık, kâtiplik) bulundular. Bu durum sadece Selçuklu çağına özgü olmayıp İslam öncesi dönemlerden itibaren mevcut olmuştur. Bu çerçevede dört halife döneminde bazı Yahudilerin idari pozisyonlara getirdikleri bilinmektedir. Hz. Ömer (634-644) zamanında ise Bağdat, Vasıt, Basra civarlarında ve Huzistan kapısına kadar o bölgeleri Yahudi bir amilin elinde bulunmaktadır. Bu bölgede yaşayan halk, Yahudi amilin kendileriyle alay edip bizleri küçümsüyor diye Hz Ömer'e şikâyet edince Hz. Ömer de Sa'd İbn Ebi Vakkas'a "Bu Yahudi'yi azlet ve o amilliği bir Müslüman'a buyur." diye mektup yazar ve Yahudi amilin görevine son verilir.⁸⁷

⁸³ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *II*, s. 128; Aksarayı, s. 124; İbn Kesir, *El-Bidaye ve in-Nihaye*, Haz. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 537; Turan, *Selçuklular Zamanında* s. 610-615; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi 2 (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s. 237.

⁸⁴ Abu'l-Farac, C. II, s. 635.

⁸⁵ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, Haz. Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 263-264.

⁸⁶ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çeviri ve Notlar. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 425; Spuler, s. 271.

⁸⁷ Nizamü'l-mülk, *Siyaset-name*, Haz. Mehmet Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 148.

Emevî hükümdarı Abdulmelik (685-705) döneminde devletin mali gelirlerinin düzenlenmesinde önemli yer tutan “defter tutma” işini Hristiyanlar ile Yahudiler yapmışlardır.⁸⁸ Abbâsî halifesi Mütevekkil’in (853) birçok etkili danışmanı Yahudilerden oluşmaktaydı.⁸⁹ Fâtımî hükümdarlarından El-Aziz (996) döneminde de Suriye’nin yönetiminin Maneşa adlı bir Yahudi’nin elinde olduğu Cüveyni tarafından dile getirilmektedir.⁹⁰ 10. yüzyılda Medine’ye bağlı Teyma şehrinde Eblak Kalesi’nin hâkimliği Yahudi Semev el b. Adiya isminde birisinin elindeydi.⁹¹

Yahudiler, idari örgütlemelerde zaman zaman vezirlik dışında önemli ve üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Mesela, İbn Allan adlı Yahudi, Nizamülmülk’ün ileri gelen adamları arasında yer almıştır. Melikşah’ın İbn Allan’ı öldürmesi Nizamülmülk ile arasının açılmasına sebep olmuştur.⁹² Nizamülmülk’e yakın bir diğer Yahudi de İbn Fazlan’dı. Melikşah’ın 1080 tarihinde Ahvaz şehrine gittiğinde burada İbn Fazlan adıyla meşhur olan bu Yahudi’nin Basra’da amil ve mallar üzerinde serdar olmasından dolayı, Basra’da itibarlı bir mevkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Melikşah, İbn Fazlan’ın halk üzerinde çok etkisi olduğunu öğrenince buna öfkelenerek onun getirilip öldürmesini emretmiştir.⁹³

Dönemin bazı kaynaklarında idari görevlerde bulunan bazı Yahudilerin, suiistimal yaptığı anlaşılmaktadır. Tuğrul Bey zamanında Bağdat’ta bir hastahane de görevlendirilen Ebu’l-Hüseyin b. El-Müktedi adlı Yahudi hastanede ilaç, doktor ve içilecek herhangi bir şurup bulunmadığı; sebebi ise onun, burada hastane gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı ifade edilir.⁹⁴

⁸⁸ İbn Haldun, s. 485.

⁸⁹ Attalı, s. 126.

⁹⁰ Cüveyni, s. 536.

⁹¹ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 111.

⁹² İbnu’l-Cevzi, s. 229-232; İbnü’l Esir, C. X, s. 111; Şapolyo, s. 101; Sevim, s. 126; Kafesoğlu, Büyük Selçuklu, s. 178, Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi I (Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 129.

⁹³ Ahmet Bin Mahmud, s. 137-138.

⁹⁴ İbnu’l-Cevzi, s. 38.

2. BÖLÜM: SELÇUKLU SOSYO-EKONOMİK YAPILANMASI İÇERİSİNDE YAHUDİLER

1. SOSYAL YAPILANMA

1.1. Yahudilerin İskân Mantığı ve Yahudi Mahalleleri

Yahudiler, Hıristiyan devletlerin hâkimiyetinde yaşadıkları dönemde kendilerine özel mahallelerde (getto)⁹⁵ örgütlenmişlerdir. Mesela, bir Arap atasözünde Yahudi mahalleleriyle ilgili olarak “*Gizlenmek isteyen biri Yahudi mahallesine kaçsın.*” sözleriyle Yahudilerin mahalle örgütlenmesine vurgu yapılmaktadır. Örneğin; Konstantinopolis’te Yahudi ailelerin, İmparator Theodosius tarafından 450 yılında çıkarılan bir kanunla surların dışında yaşadıkları savunma duvarı Blakhemnae (Tekfur) bölgesine yerleştirdikleri bilinmektedir. XII. yüzyılda Anadolu coğrafyasını gezen Yahudi seyyah Tudedalı Benjamin İstanbul’da yaşayan Yahudiler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre, Konstantinopolis’te Yahudiler şehrin diğer kıyısına yerleşmişlerdir. Şehir merkezinde hiç Yahudi yaşamamaktadır. Onlar herhangi bir iş için şehre ancak (Marmara) denizini geçerek gelebilirler. Yahudi mahallesinde 2000 Rabbani ile 500 Karai Yahudisi yaşamaktadır. Bu Yahudilerin arasını (yüksek) bir duvar ayırmaktadır. İslam hâkimiyeti döneminde de Yahudiler arasındaki bu cemaat örgütlenmesi devam etmiştir.⁹⁶

Yahudiler, İslam coğrafyasında birbirlerine yakın mahallelerde yaşamaya özen göstermişlerdir. Goitein’in de altını çizdiği gibi, *Yahudiler devlet içinde bir devlet değil, devletten öte iyi organize olmuş bir cemaattir.* Selçuklu coğrafyasında yaşayan Yahudiler kendileri için tespit edilen haraç ve cizye miktarını ödedikleri müddetçe

⁹⁵ Avrupa ülkelerinde Yahudilerin gönüllü olarak veya zorlanarak yerleştirildikleri ve her türlü gereksinimini başka yere gitmeden karşılayabildikleri mahalle, Yahudi mahallesi. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr>, (Erişim, 13. 6. 2018)

⁹⁶ Benjamin, s. 36; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi, (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Hrant D.Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 75; Tamara Talbot Rice, *Bizans’ta Günlük Yaşam (Bizans’ın Mücevheri Konstantinopolis)*, Çev. Bilgi Altınok, Özne Yayınları, İstanbul 2011, s. 134; Tabakoğlu, s. 111; Cahen, *Osmanlılardan Önce* s. 213-214; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 297; Arslantaş, *İslam Toplumunda*, s. 278, 317; Eroğlu, s. 26; Bedirhan, s. 28; Arslantaş, *Yahudiler*, s. 26; Arslantaş, *Emeviler*, s. 66.

Selçuklu siyasi iktidarları tarafından güvenlikleri garanti altına alınmış, ticaret şehirlerinde emniyetle varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁹⁷

Selçukluların egemen oldukları coğrafyada Yahudilerin dağınık bir şekilde bulunmakla beraber bazı şehirlerde özellikle yoğunluk arz ettikleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu şehirler arasında Urfa, Mardin, Hısn Keyfa (Hasankeyf), Antalya, İstanbul, Konya, Harran, Alanya, Sivas, Ceziret İbni Ömer (Cizre), Meyyafarikin (Silvan), Nusaybin, Amid (Diyarbakır), Res'ulayn (Ceylanpınar), Caber Kalesi, Selanik, Kıbrıs, Kudüs, Lazkiye, Halep, Bağdad, Dımaşk (Şam), Hemedan, Semerkant, İsfahan, Mısır, İskenderiye gibi şehirlerde kesafet kazandığı görülmektedir.⁹⁸

Bu dönemde birer ticaret şehri olarak ön plana çıkan Halep, Sivas ve Alaiyye'de (Alanya) Yahudilerin kendilerine has birer mahallelerinin olduğu bilinmektedir. Bu mahalleler kalın duvarlarla diğerlerinden ayrılmakta bir mahalleden diğerine geçiş sabahleyin açılıp akşamleyin kapanan kapılarla sağlanmaktaydı. XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezen İbn Battuta, Antalya'yı gördüğü zaman, şehirde oturan Rumların ve Yahudilerin kendilerine ait olan mahallelerin de ayrı olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezen Johannes Schiltberger'in eserinde Bursa şehri hakkında bilgi verirken buranın iki yüz bin

⁹⁷ Arslantaş, *İslam Toplumunda*, s. 287.

⁹⁸ Süleyman el-Tacir, *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 61; Muhammed b. Ahmet el-Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 147, 148, 149, 150; Petachia, s. 162; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M.A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 184-185; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 231, 232; Bedirhan, s. 32.

⁹⁹ İbn Battuta Tanci, *Er-Rihle*, Çev. A. Sait Aykut Yaşantı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 403; Turan, s. 286; Bedirhan, s. 32-35; Cahen, *Osmanlıdan Önce*, s. 192; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s. 244; Salim Koca, "Türkiye Selçuklularının İzledikleri Ekonomik Politikalar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 519-534; Eflâkî, s. 474; Cahen, *Osmanlıdan Önce*, s. 213-214; Eroğlu, s. 99; Rice, *Anadolu Selçuklu*, s. 111; Nilüfer İlhan "Elif Şafak'ın Romanlarında Yahudi İmajı", *Türk Sosyal ve Siyasal Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 53; Bedirhan, s. 28; Heyd, s. 273; Amnon Shiloah, "Aleppo", *Encyclopaedia Judaica*, C. 1, Ed. Fred Skolnik, Keter Yayıncılık, London 2007, s. 613; Feridun Emecen, "Antalya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, 1999, s. 232-236.

haneden oluştuğu ve bunların Hıristiyan, Müslüman veya Yahudi olduğuna bakılmaksızın fakirlerin kaldığı sekiz tane hastahanesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'da dikkate değer bir Yahudi nüfusu olduğu Ahmet Eflâkî'nin eserinden anlaşılmaktadır. Menakıbül-Arifin adlı bu eserde Mevlana Celaleddin Rumî zamanında Konya'da bir Yahudi mahallesinin olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹ Anadolu coğrafyasında yer alan Meyyafarikin şehrinde Yahudiler, Zukak el-Yahud (Yahudi çarşısı) mahallesinde oturdukları; havralarının burada bulunduğu dile getirilmektedir. Aynı şekilde Irak, Suriye, İran coğrafyasında yaşayan Yahudi cemaatlerin kendi mahalleleri bulunmaktaydı. 13. yüzyıl yazarı Ebü'l Ferec, Bağdat şehrinde Yahudilerin kendilerine ait bir mahallede örgütlendiklerini belirtir. Aynı asırda Musul, Sur, İsfahan önemli ticaret şehirlerinde Yahudi mahalleleri mevcuttu.¹⁰²

Mahalle örgütlenmesine dayalı Yahudi yerleşim anlayışı Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu çerçevede 1376 yılında Macaristan ve Fransa'dan sınır dışı edilen Yahudilerin Edirne'ye iskân edildikleri bilinmektedir. Osmanlı egemenliği döneminde İstanbul'da Müslüman, Hıristiyan, Ermeni ve Yahudi mahalleleri ayrı ayrı örgütlenmişlerdir.¹⁰³ XIV. yüzyılda Antalya'ya gelen İbn Battuta, bu şehirlerde Yahudilerin kendilerine ait mahallelerde ikamet ettiklerini doğrulamaktadır.¹⁰⁴

Bununla birlikte Yahudilerin bütün Osmanlı şehirlerinde birer mahallelerinin olduğunu söyleyemeyiz. Bazı Anadolu şehirlerinde neredeyse hiç Yahudi bulunmamıştır. Örneğin, Evliya Çelebi'nin anlattığı bir hikâyede Yahudilerin Trabzon şehrine gitmekten imtina ettikleri anlaşılmaktadır. Seyyahın belirttiğine göre

¹⁰⁰ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 100-101.

¹⁰¹ Eflâkî, s. 474; Cahen, *Osmanlıdan Önce*, s. 213-214; Eroğlu, s. 99; Rice, *Anadolu Selçuklu*, s. 111; İlhan, s. 53; Bedirhan, s. 28.

¹⁰² Abu'l-Farac, C. 2, s. 637; Johnson, s. 221; Attalı, s. 125; Heyd, s. 371; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 231.

¹⁰³ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 236; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. I, 2, Haz: Seyit Ali Karaman-Yücel Dağlı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 408; Gregory Abu'l-Farac, C. II, s. 620; Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20.Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, Haz: Rifat N. Bali, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 79.

¹⁰⁴ İbn Battuta, s. 403; Turan, s. 286; Bedirhan, s. 32-35; Emecen, s. 232-236.

Yahudilere, "*Tarabuzun'a varsana*" sözlerini söylediklerinde, Yahudiler, onlara "*Başına gelsin*" diye cevap vermişlerdir.¹⁰⁵

1.2. Selçuklu Demografik Yapısı İçerisinde Yahudiler

Yahudiler Selçuklu çağı boyunca birçok önemli şehirde, şehir nüfusunun önemli bir unsuru olarak ön plana çıkmışlardır. Bu durum gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde gerek Anadolu Selçuklu Devleti'nde kendini göstermiştir. Özellikle Anadolu Selçukluların denizlere açılmaları, liman şehirlerini ele geçirmeleri ve sağlam bir ticari politika takip etmeleri sonucunda canlanan ticari faaliyetler temel uğraş alanları olan Yahudilerin birçok Anadolu şehrinde örgütlenmelerine yol açmıştır. Bu çerçevede tam da bu dönemde Anadolu'yu gezen Benjamin ve Petachia'nın Anadolu'daki Yahudi nüfusa ilişkin verdikleri rakamlar çalışmamız açısından hayati bir değer arz etmektedir. Petachia'nın söylemine göre "Rum (Anadolu) ülkesinde pek çok Yahudi cemaati bulunmaktadır. Eğer bu cemaatler İsrail yurdunda yaşamış olsa oraya sığmazlardı"¹⁰⁶ sözleri dikkat çekmektedir.

Yahudiler Anadolu'da Urfa, Mardin, Hısn Keyfa, Meyyafarikin, Amid şehirlerinde yoğun bir şekilde yaşamışlardır. Benjamin ve Petachia, Anadolu'daki Yahudi nüfusu hakkında eserlerinde şunları söylemektedir. Nisibis'te (Nusaybin) yaklaşık 800 Yahudi yaşamıştır.¹⁰⁷ Harran'da 20 kadar Yahudi, Res'ül-Ayn'da 200 kadar, Cizre'de ise 4.000 kadar Yahudi yaşar. Selçukluların Anadolu dışında egemen oldukları coğrafyada da Yahudiler bulunmaktaydı. R. Şmuel ve âlim oğulları dâhil Selanik'te 500 kadar Yahudi, Dımaşk'ta 3.000, Tedmur'da ise 2.000 Yahudi yaşamaktaydı. Haleb'te 5.000, Rakka'da 700, Caber Kalesi'nde 2.000 yaşamaktaydı. Bağdat'ta 40.000 Basra'da 10.000, Samarra'da 1.500, İmadiye'de 25.000, Hemedan'da 30.000, İsfahan'da 15.000, Şiraz'da 10.000, Gazne'de 80.000 Semerkant'ta 50.000, İskenderiye'de 3.000, Ninova'da 6.000 Yahudi yaşamıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, s. 116.

¹⁰⁶ Petachia, s. 169.

¹⁰⁷ Benjamin-Petachia, s. 36, 37, 66, 67, 162; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 232.

¹⁰⁸ Benjamin-Petachia, s. 32, 62, 63, 64, 65, 74, 91, 92, 96, 99, 100, 101, 102, 126, 139.

İL	Benjamin	Petechia
	(1165-1173)	(1170-1187)
Harran	20	-
Nusaybin	-	800
Cizre	4.000	-
Caber Kalesi	2.000	-
Res'ul ayn	200	-
Bağdat	40.000	1.000
Dımaşk	3.000	10.000
Ninova	6.000	-
Akka	200	-
İmadiye (Amadia)	25.000	-
Hile	10.000	-
Küfe	7.000	-
İskenderiye	3.000	-
Haleb	5.000	-
Lazkiye	100	-
Sus	7.000	-

Tablo 1: *Tudela'lı Benjamin Ve Ratisbon'lu Petachia'ya Göre Mezopotamya, Suriye ve Irak Şehirlerinde Yahudi Nüfus*

İki seyyah aşağı yukarı aynı İslam şehirlerini gezmelerine rağmen buralarda yaşayan Yahudi nüfusuyla ilgili bilgileri farklılık dikkat çekmektedir. Örneğin, Bağdat ve Dımaşk şehirlerinde iki seyyahın verdiği rakamlar arasında bariz farklılıklar vardır.

Tudelalı Benjamin'in o sırada Bizans İmparatorluğunun elinde olan İstanbul ve çevresinde meskûn olan Yahudi nüfusla alakalı tespitleri şu şekilde tabloda gösterebiliriz.

İL	Benjamin (1165-1173)
İstanbul	2.500
Gelibolu	200
Sakız Adası	400
Sisam Adası	300
Rodos	400
Selanik	500

Tablo 2: Benjamin'e Göre Balkan Şehirlerindeki Yahudi Nüfus

İL	Benjamin (1165-1173)
Hemedan	30.000
İsfahan	15.000
Semerkant	50.000
Basra	10.000
Nihavend	4.000
Gazne	80.000
Şiraz	10.000

Tablo 3: Benjamin'e Göre İran Coğrafyasında Yahudi Nüfus

Şehirler	Yahudi Haneler
İstanbul	1.647
Bursa	117
Edirne	201
Ankara	28
Selanik	2645

Tablo 4: Osmanlı İmparatorluğu'nun Başlıca İllerinde Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı 1520 ve 1530 Yılları Arası¹⁰⁹

Şehir	Benjamin (12. yy)	Osmanlı Nüfus Sayımı (16.yy)
İstanbul	2.500 Kişi	1.647 Hane
Selanik	500 Kişi	2645 Hane

Tablo 5: Tudelalı Benjamin ve Osmanlı Nüfus Sayımına Göre İstanbul ve Selanik'teki Yahudi Nüfusu

XII. yüzyılda Tudelalı Benjamin'in İslam coğrafyasındaki Yahudilere dair verdiği rakam ile Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki nüfus sayımında elde edilen rakamları karşılaştıracak olursak, Osmanlı Devleti döneminde Selanik'te yaşayan Yahudilerin nüfusunda bir artışın olduğu kolayca görülecektir. Selanik şehrinde Yahudi sayısının Osmanlı Devleti'nde artmasının temel sebebi İspanya'dan göç etmek zorunda kalan Yahudilerin buraya yerleştirilmesidir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Lewis, s. 138; Benbassa-Rodrigue, s. 88; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 50.

¹¹⁰ Bknz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 50.

1.3 Yahudiler İçin Getirilen Kısıtlamalar

Tüm İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devletleri döneminde de Yahudilerin cizye ve haraç verme dışında yerine getirmek zorunda oldukları bir takım sorumlulukları bulunmaktadır. Selçuklular döneminde Yahudiler için tespit edilen kısıtlamaların genellikle önceki İslam devletlerinin bir devamı şeklinde olduğu söylenebilir. Harezm şehrinde 100 Yahudi evinin olduğu belirlenmiş bu sebeple onların fazla ev sahibi olmalarına izin verilmemiştir.¹¹¹

Selçuklu çağında Yahudi nüfusun bazen bir denge unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür. Örneğin, Musul Atabeyi Zengi döneminde Urfa ele geçirildikten sonra Zengi'nin şehirdeki Hıristiyan nüfusu dengelemek için 300 Yahudi aileyi buraya yerleştirildiği bir Süryani Vakayinamesi tarafından belirtilir.¹¹² Bazı Hristiyan devletlerinde de Yahudilere yönelik kısıtlamaların olduğu söylenir. Mesela, Bizans döneminde İstanbul şehrinde Yahudilerin ata binmesine müsaade edilmemekteydi.¹¹³ İsmaili hükümdarı Hâkim'in, Hıristiyanlara ve Yahudilere, atlara ve katırlara binmeyi ve demirden üzenge kullanmayı yasakladığı ve ayrıca onların, her birinin yanında birkaç tane boynuna halka takılmış zenci köle bulundurmalarını şart koşmuştur.¹¹⁴ Yahudi toplumuna yönelik tıp alanında da kısıtlamalara rastlanılmaktadır. Şam şehrinde yaşayan Dahvar olarak bilinen tabip vefat ettiğinde bıraktığı vasiyetnamesinde medreseye tıp ilmi için gelecek olan Yahudi ve Hıristiyanlara medrese dışında ders verilmesini istediği geçer. İlhanlılar da Ahmed (1282) döneminde Yahudi doktorlara vakıflardan para verilmeyeceği söylenmiştir.¹¹⁵

Yahudi toplumuna yönelik kısıtlamalar gözle görülür şekilde giyimlerinde de görülmektedir. Bazı yöneticiler, Yahudi kadınların ayakkabılarının birinin siyah diğerinin beyaz olması gerektiğini vurgulamışlardır. Halife Muktedir (1080) döneminde Bağdat Yahudileri sarı bir işaret üzerine zimmi yazan bir gümüş ağırlığında kurşun madalyalar taşıırken; Gazan Han döneminde ise Yahudilerin

¹¹¹ El-Ömeri, s. 129.

¹¹² Anonim Süryani, s. 62; Maalouf, s. 184-185; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Çev. Fitret Işıltan, Ankara 2008, s. 196, 197.

¹¹³ Benjamin, s. 36.

¹¹⁴ Cüveyni, s. 538.

¹¹⁵ Gregory Abu'l-Farac, s. 532-533; Spuler, s. 239.

sarıklarına sarı bez taktıkları söylenmektedir. Selçuklu sonrası dönemde de bu kısıtlamalar devam etmiştir. Mesela, Fatih Sultan Mehmet döneminde Yahudilerin kırmızı şapka takmaları yönünde bir karar alınmıştır.¹¹⁶

1.4 Yahudileri Korumaya Yönelik Politikalar

Ortaçağ'da Yahudilere yönelik bazı kısıtlamalar olmasına rağmen, Yahudilerin haklarını koruyan Türk-İslam devletleri olmuştur. Haçlı saldırılarına karşı mücadele eden İslam komutanı Nureddin Zengi'nin "*Davacı bir Yahudi, davalı oğlu bile olsa o, haklı olan davacının lehine hükmedilir*" sözüyle gayr-ı müslim halka karşı adalet vurgusu yaptığı açıktır. Selahaddin Eyyübi döneminde Şam tacirlerinden bir Yahudi, mallarının elinden alınması sebebiyle, başından geçen durumu Selahaddin Eyyübi'ye anlatarak kendisine yapılan haksızlığın giderilmesini istemiş, sultan ise Yahudi'ye malların bedelini vererek haksızlığı gidermiştir.¹¹⁷

1.5 İslamiyet'i Kabul Eden Yahudiler

Selçuklular zamanında toplumsal yapı bakımından değerlendirilmesi gereken konulardan biri Yahudilerin ihtida hareketleridir. Çeşitli kaynaklarda Selçuklu coğrafyasında yaşayan Yahudilerin İslam'a geçerek Müslüman oldukları şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Selçuklu çağında da gayr-ı müslimlerin Müslüman olmaları hoş karşılanırken bir Yahudi'nin Hıristiyan olması ise hoş görülmemiştir.¹¹⁸

Dönemin bazı kaynaklarında Selçuklu öncesi dönemlerde Yahudilerden, İslam dinini benimseyenler hakkında bilgiler kaydedilmiştir. Abdullah b. Sebe¹¹⁹ önceleri kendisi Yahudi iken Müslüman olmuştur. Yemen'in saygın Yahudi bilginlerinden olan Ka'b, Hz. Ebubekir döneminde Müslüman olmuştur.¹²⁰ 1044-1045 senesinde Mısır hükümdarı Ebu Nasır Yusuf'un Bağdat şehrine geldiği, önce Yahudi olarak

¹¹⁶ Aksarayı, s. 264; Attalı, s. 127; Spuler, s. 277; Turan, *Türk Kültürü*, s. 234; Goitein, 97.

¹¹⁷ Abu'l-Farac, s. 464; Goitein, s. 105.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, "Son Üniversal İmparatorluk ve II. Abdülhamid" *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1517.

¹¹⁹ Şehristani, s. 165.

¹²⁰ İbn Battuta, s. 161.

yaşamını devam ettirirken Cerceraini'nin ölümünden sonra Müslüman olduğu nakledilmiştir.¹²¹

Selçuklular, İslam'a aykırı düşüncelere karşı Sünniliği canlandırmak için vakıf medreseler kurdukları gibi, ihtidayı teşvik için de, Hıristiyan ve Yahudilerin İslam dinini kabul edecek olanların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakıf gelirlerinden pay ayırmışlardır.¹²² Selçuklular döneminde kaleme alınmış olan Altun-aba'da¹²³ bu husus şu şekilde yer almaktadır. “Konya şehrinin dış kısmında Meydani Mahallesinde bulunan ve on sekiz odası olan hanının gelirinden beşten birini yerli ve yabancı olup da İslam dinini kabul eden Hıristiyan, Yahudi ve Mecusilerin yemek, elbise, ayakkabı ihtiyacını görmek ve sünnet edilmelerini namaz kılacak kadar Kur'an öğrenmeleri için gereken masrafları karşılamak amacıyla hizmet vermiştir.”¹²⁴

Ayrıca dönemin eğitim kurumu olan medreseler de belli bir dönemde bu meseleye hizmet etmiştir. Mesela, Ebu Nasr el-Kuşeyri'nin Çarşamba günleri Nizamiye Medresesi'nde verdiği derslere Yahudi ve Hıristiyanların katıldığı hatta bazı Yahudilerin bu vesileyle Müslüman oldukları bilinmektedir.¹²⁵

13. yüzyılda Anadolu'nun önemli tasavvuf hareketlerinden biri olan Mevlevilerin de belli dönemlerde bu amaca hizmet ettiği Eflâkî'nin verdiği bir anekdotan anlaşılmaktadır. Buna göre, bir gün Yahudi hahamlardan biri Mevlana hazretleriyle karşılaştı ve ona : “ Bizim dinimiz mi, yoksa sizin dininiz mi daha iyidir?” diye sordu. “Sizin dininiz” dedi Mevlana. Bunun üzerine Yahudi derhal Müslüman olmuştur. Selçuklu çağında hoşgörü ortamının artmasıyla Yahudilerin diğer dönemlere nazaran İslam'ı seçmelerinde artışlar olmuştur.¹²⁶ Selahaddin

¹²¹ İbn Kesir, s. 114.

¹²² İsmet Kayaoğlu, “Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 281-285.

¹²³ Bkz. Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi, ve Hayatı” *Bellekten Dergisi*, C. 11, Sayı: 42, TTK Yayınları, Ankara 1947, s. 197.

¹²⁴ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 310; Turan, *Selçuklu Devri*, s. 211.

¹²⁵ Ocak, *Selçuklular*, s. 98-99.

¹²⁶ Eflâkî, s. 385; Keçik, s. 11; Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 29; Şerafettin Severcan, “Şeyh Bedreddin Olayı” *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 s.259-275; M. Sait Yazıcıoğlu, “Osmanlılar

Eyyübi döneminde de Haçlıların Mısır'a saldıracağına dair bir mektup ele geçirilmişti. Yapılan araştırmalar sonucunda bu mektubu bir Yahudi'nin yazdığı ortaya çıktı. Mektubu yazan Yahudi'nin sorgulaması bittikten sonra kendisinin Müslüman olduğu söylenmektedir.¹²⁷

Çağdaş oryantalistlerin, Ortaçağ'daki Yahudilerin Müslümanlığa geçiş sebebiyle ilgili farklı bir yaklaşımına sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Bernard Lewis, 13. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Kammuna'nın İslamiyet'e geçişini şu nedenlere dayandırır. "*Korkuya hırsa kapılması; ağır vergiler ödemek zorunda kalması, aşağılanmalardan hapisten kurtulmak istemesi, Müslüman bir kadına âşık olması buna benzer başka dürtüler*".¹²⁸ Abbâsî veziri Ebu Şuca'nın gayr-ı müslimlere karşı sert davranmaları sebebiyle Yahudilerin, Müslüman oldukları savı da göz ardı edilmemelidir.¹²⁹

Yahudilerin Müslümanlığa geçişi konusunda bazı politik ve ekonomik sebepler de bulunmaktadır. Yahudilerin daha fazla mal ve para kazanmak, dönemin idari yöneticileri nazarında olumlu bir yer edinmek için İslamiyet'e geçtikleri iddia edilmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz İbn Kuşeyri'nin dersine girip Müslüman olan Yahudi ve Hıristiyanlar için halk şunları söylemişti. "*Onlar, bu İslamiyet'i gerçek inanç ve imanla kabul edilen bir İslamiyet değil, rüşvet, ticaret ve çıkar İslamiyeti'dir.*"¹³⁰ Hatta bazı Hanbeliler bu Yahudi mühtediler için, "*rüşvetin Müslümanı*" sıfatını kullanmışlardır.¹³¹

2 Ekonomik Yapılanma

2.3 Ticaret

Selçuklu ekonomik yapılanması içerisinde Yahudilerin rolüne geçmeden önce Selçuklu ticaret politikası ve ticari emniyet ile ilgili genel bir çerçeve çizmek gereklidir. Selçukluların hâkim oldukları coğrafyalarda ticaretin hızla gelişmesinde

ve Sünnî-Hanefî Anlayış" *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 110-113.

¹²⁷ İbnü'l Esir, C. 11, s. 281.

¹²⁸ Lewis, s. 112.

¹²⁹ Sevim-Merçil, s. 124.

¹³⁰ İbnü'l-Cevzi, s. 215.

¹³¹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 241.

birden çok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerden birincisi, ticaret yollarını muhafaza etmeleri, Sinop, Antalya limanlarının ele geçirilmesi, düşük gümrük tarifesi uygulamaları ve devlet sigortası uygulamalarıdır. Diğer faktörler de kervansarayların inşa edilmesi ve hâkim oldukları şehirlerde sanayinin gelişmesi olarak sıralanabilir. Bu durum Barthold'un "Uygarlığın çeşitli kavimleri arasında yayılması, Orta Asya'dan çıkan Selçuk Türk hanedanının başarısı sayesinde olmuştur. Selçuklular devrinde, şehir hayatının gelişmesini devam ettirmek için ticaret ve sanatı yükseltmek çarelerine başvuruldu"¹³² sözlerinden anlaşılmaktadır.

Yahudilerin, Selçuklulardan önce uğraş alanlarından biri de ticaret olmuştur. Onlar, yaptıkları ticaret sayesinde birçok bölgede emirlerin sözüne kulak verdikleri danışman görevinde bulunmuşlardır. İslam dininin ortaya çıkmasıyla beraber ticarete Müslüman elit kesimin yetersizliği sebebiyle Yahudiler ön plana çıkmışlardır. M. 695 yılında Şam şehrinde Yahudi bir maliyeci, halife Abdülmelik tarafından bütün İslam dünyasının hazine sorumlusu olarak atanmıştır.¹³³ 672 tarihinde dünyanın yedi harikasından biri olduğu kabul edilen Rodos Heykeli'nin yapımında kullanılan tuncu Yahudi tüccarların aldıkları söylenmektedir. Anadolu coğrafyasının önemli şehirlerinden biri olan Laodikya (Denizli) ekonomisinde Yahudiler etkin olmuşlardır.¹³⁴ İslam coğrafyasında da ticaret genellikle Yahudi, Hıristiyan ve Mecusi halklarının elindeyken zamanla bu durum Müslümanlar lehine değişmiş ve bir süre sonra Müslümanlar ticarete söz sahibi olmuşlardır.¹³⁵

Kaynaklardan edindiğimiz izlenime göre Yahudiler Selçuklu ekonomisinin önemli bir parçası olmuştur. Onlar, özellikle ticaret alanındaki maharetleriyle her çağda ve coğrafyada ekonomi çarklarını çeviren dini bir cemaat olmayı başarmışlardır. Nitekim 13.yy.dan günümüze ulaşan vakfiye kaydından Yahudilerin büyük şehirlerde ticareti yönlendiren önemli bir cemaat oldukları anlaşılmaktadır.

¹³² Kenan Mortan, Önder Küçükerman, *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2007, s. 51; Sevim-Merçil, s. 517.

¹³³ Attalı, s. 123.

¹³⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 108; Tarhan Toker, *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli 1967-1968, s. 17; Arslantaş, *Emeviler*, s. 101; Goitein, s.136; Attalı, s. 123.

¹³⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, 1998, s. 48.

Ticaretin şehirlerde yoğunluk kazanmasıyla şehir kültürü Yahudiler arasında hızla yayılmıştır.¹³⁶

Yahudilerin ticaretteki maharetleri hikâye, atasözü, deyim ve oyunlara da konu olmuştur. Bir Arap atasözünde “Yahudisiz pazar, tuzsuz çorba”¹³⁷ benzetmesi bu durumun bariz örneklerindedir. Yahudilerin ticaret alanındaki yetenekleri bu dönemde Anadolu insanının hafızasında iz bırakmıştır. Bu çerçevede dönemin yerli tiyatrosu diyebileceğimiz Karagöz oyununda canlandırılan Yahudi tipinin baskın ticari zekasıyla ön plana çıkması bir tesadüf değildir.¹³⁸

Yahudiler Selçukluların Anadolu’ya hâkim olmalarından evvel de ticari mallarını Bizanslılara satmak için İstanbul’a taşımışlardır.¹³⁹ Anadolu Selçuklu Devleti’nin başkenti Konya Anadolu’nun önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Burada ticaretle uğraşan Türklerin yanı sıra Hıristiyan, Yahudi, Arap ve Rum kökenli insanlar bulunmuştur.¹⁴⁰ Bu coğrafyanın diğer önemli bir şehri olan Antalya, Arap seyyahların ifadesine göre etrafı üç kat surlarla çevrili, bahçelik bir şehirdi ve ticaret limanı olması sebebiyle etnik bakımdan karışık bir nüfusa sahipti. Şehirde asıl unsuru meydana getiren Türklerin yanı sıra Arap tüccarlar, Rumlar, Yahudiler ve Avrupalı tüccarlar bulunuyordu.¹⁴¹ Selçuklu dönemi vakfiyelerde Yahudilerin zikredilmesi o zamanda ticari maksatlarla Anadolu’nun büyük şehirlerinde Yahudilerin bulunduğu dair mevcut tarihi kayıtlarda kolayca anlaşılabilir.¹⁴²

Selçuklu döneminde Anadolu coğrafyasının ekonomisinde önemli bir yer tutan Yabancı Pazarlarının en ünlülerinden biri, Kayseri’nin Pınarbaşı’da bugünkü Pazarören kasabasının bulunduğu yerde kurulmuştur. Yabancı Pazarı’nın önemli yerli tüccarlar dışında Arap, Acem, Yahudi, Tatar ve Avrupalı Hıristiyan tüccarların

¹³⁶ Karpat, s. 110; Turan, *Selçuklu Devri*, s. 216.

¹³⁷ Arslantaş, *İslam Toplumunda*, s. 463.

¹³⁸ Tuğçe Erdal, “Türk Gölge Oyunu Karagöz’de Zımnî Tipi: Yahudiler”, *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal- Yunus Özger, IQ Yayınları, İstanbul 2011, s. 71.

¹³⁹ Goitein, s. 142.

¹⁴⁰ Bedirhan, s. 28.

¹⁴¹ Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 112; Rice, *Anadolu Selçuklu*, s. 106; Emecen, s. 232-236.

¹⁴² Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 313.

da buluştukları fuar niteliğindeki bu pazarda çeşitli ülkelerden getirilen mallar kolaylıkla alıcı bulunuyordu.¹⁴³

Bizans İmparatoru Manuel (1143-1180) 1166'da Macaristan'a yaptığı bir sefer dönüşünde Astaforte adında bir Yahudi'yi yanında getirmiş, mali sahadaki tecrübesiyle meşhur olan bu Yahudi'ye, imparatorluğun her köşesinde ve bucağına dağılmış olan Latinlere ağır vergiler yazdırmıştır.¹⁴⁴

Yahudiler, ticarete kendilerini öylesine geliştirmişlerdir ki padişahların sözlerinde bile yer almışlardır. Mesela XV. yüzyılın sonu İspanya'dan sürgün etmeye zorlanan Yahudilerin Osmanlı Devletine sığınmaları sebebiyle II. Beyazıt'ın (1481-1512) İspanya kralı Fernando için "Böyle bir kral kabul edilebilir mi? Kendi ülkesini fakirleştirip benimkini zenginleştiren..." ifadelerinden de Yahudilerin ticaret için ne kadar önemli bir halk oldukları söylenebilir.¹⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde Selanik gibi bazı bölgelerde ticaret Yahudilerin elindeyken zamanla el değiştirmiştir.¹⁴⁶

2.4 Ticari Mallar

Selçuklu döneminde olduğu gibi Selçuklu öncesi devletlerde de Yahudiler ticaretin farklı şubelerinde ön plana çıkmışlardır. İslamiyet'in doğuşu zamanında Yahudiler Hz. Peygambere gelerek "*Biz bayındırlık işlerini ve hurmalıklara bakmayı biliyoruz; bizi yerimizde bırak*" dediklerinde Hz. Peygamber'in de meyve ve elde edilen hububatın yarısı Müslümanlara ait olmak şartıyla onları yerinde bıraktığı bilinmektedir.¹⁴⁷

Yahudilerin, önemli uğraş alanlarından biri de cam sanatı olmuştur. VI. yüzyılda cam üreten Yahudilerin Konstantinopolis şehrinde atölyelerinin olduğu ve Ayasofya Kilisesi'ni 563'te aydınlatan kandillerin onlar tarafından yapılmış olduğu kaynaklara yansımıştır. Onların, Suriye şehrinde yer alan zarif çanak çömlek ve cam işleri imalathaneleri vardı. Sur camı, olağanüstü şeffaflığı sayesinde pek eski

¹⁴³ Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 109.

¹⁴⁴ Heyd, s. 219.

¹⁴⁵ Eroğlu, s. 69; Benbassa- Rodrigue, s. 85; Aron Rodrigue, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Çev. Doğa Filiz Subaşı, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, IQ Yayınları, İstanbul 2011, s. 133.

¹⁴⁶ Karpat, s. 110.

¹⁴⁷ Mesudi, *Kitabü't-Tenbih*, s. 184; Fayda, s. 30; Lewis, s. 20.

zamanlardan beri kazanmış olduğu ünü gene koruyordu. Bu ünün korunmasında etkili olan sebepler ise ülke içinde elde edilen hammaddenin türünün çok iyi oluşu ve hemen hemen Yahudi olan işçilerin büyük ustalık göstermeleridir. Antakya şehrinde cam imalatıyla uğraşan 10 Yahudi'nin olduğu bilinmektedir. Venedikliler mahallesinde de Yahudiler tarafından işletilen cam fabrikalarına rastlanılmaktadır.¹⁴⁸

XI. yüzyılın başlarında Kontantinopolis'te kumaş boyacıları, kürkçüler, dokumacılar, esnaflar, tüccarlar, giysi, mücevher tedarikçileri ve çok azı ikrazatçıyla (faizle uğraşan) maliyecinin olduğu söylenebilir.¹⁴⁹ Bununla birlikte İstanbul'da Bizans döneminde Venediklerin koruması altında Yahudiler saraçlık¹⁵⁰ mesleğiyle de ilgilenmişlerdir.¹⁵¹

Selçuklu dönemi Anadolu coğrafyasında ihracatta ticarî mallar içerisinde görebileceğimiz canlı hayvan ve deri önemli bir yer tutmaktadır. Göçebeler tarafından yetiştirilen evcil hayvanların bir kısmı, Batı Anadolu limanlarından gemilerle Avrupa'ya sevk edilirdi. Deri ihracatında Girit ön plana çıkmıştır. Girit'te deri ticaretinde Yahudiler etkin bir rol oynamışlardır. Adadaki bu ticaretin Anadolu'dan getirilen deriler ile yapıldığı, Selçuklu ile beylikler arasında imzalanmış antlaşmalarda geçen maddelerden anlaşılmaktadır.¹⁵²

XII. yüzyılda Anadolu coğrafyasını gezen Yahudi seyyahlar Benjamin-Petachia'nın eserinden Selanik Yahudilerinin geçim kaynakları arasında ipek dokumacılığının olduğu söylenmektedir. Konstantinopolis'te ipek dokumacılığında mahir sanatkârlar yer almışlardır.¹⁵³ Aynı durum Bağdat şehrinin bir mil ötesinde yer alan Karh şehrinde de birçok Yahudi'nin, oranın halkıyla beraber kâğıt, elbise ve ipek gibi malzemeler üzerinde ticaret yapmasıyla da yaşanmıştır.¹⁵⁴

Yahudilerde bazı meslekleri kendilerine has olduğu düşüncesi hâkim olduğundan o işi onlar dışında farklı milletlerin yapmasına karşı çıkmışlardır. 12.

¹⁴⁸ Heyd, s. 167, 195; Benjamin, s. 40; Rice, Bizans, s. 223.

¹⁴⁹ Attalı, s. 144.

¹⁵⁰ Koşum ve eyer takımları yapan veya satan kimse, Bkz. <http://www.tdk.gov.tr>, (Erişim, 25. 6. 2018)

¹⁵¹ Heyd, s. 524.

¹⁵² Cafer Çiftçi, "XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 607.

¹⁵³ Benjamin, s. 32, 36.

¹⁵⁴ Spuler, s. 472.

yüzyıl seyyahı Benjamin, Yahudilerin, uğraş alanlarından birisi olan boyacılık sanatının kendileri dışında başka toplulukların ilgilenmesine karşı çıkmışlardır. Kudüs şehrinde bir boyahanelerinin var olduğunu ve onların, şehre başka boyacılara müsaade edilmemesi için oranın kralına yıllık bir meblağ para verdiklerini belirtir.¹⁵⁵

Ahmet Eflâkî, eserinde Şems şarap isteğini Sultan Veled'in babası, Yahudi mahallesinden bir testi şarap doldurup getirdiğini yer almaktadır.¹⁵⁶ Selçuklu çağından sonra da Yahudiler şarap üretimine devam etmiştir. Mesela, Osmanlı döneminin önemli seyyahlarından biri olan Evliya Çelebi, Yahudilerin içecekleri olan şarabı da kendilerinin yaptıklarını belirtir. O da, bu konuda; “Hatta şarab denilen mel’unu bile başkasından alıp içmezler” diye söylenmektedir.¹⁵⁷

Selçuklu coğrafyasında dış ticaret mallarının iç pazara sürülme işini Yahudiler yapmıştır.¹⁵⁸ Kuzey İtalya’dan İstanbul’a gelen bir kısım Yahudi başlıca dericilik ve meşin endüstrisiyle uğraşmışlardır.¹⁵⁹

2.5 Sarraflık

Yahudilerin önde ekonomik uğraş alanlarından biri de sarraflıktır. Sarraf olan Yahudiler daha çok esnaf ve tüccarların ihtiyaçları olan kredileri karşılamışlardır. Yahudi imalatçılar tarafından yapılan mücevherler, İslam coğrafyasında önemli bir yere sahiptir.¹⁶⁰ XI. yüzyılda İsfahan’da bir çarşıda yaklaşık 200 sarrafın olduğu ve bunların arasında Yahudilerin azımsanmayacak nüfusa sahip oldukları söylenmektedir. İsfahanlı Yahudiler uluslararası ticaretle uğraşmış, Bağdat şehrinde yer alan bankalarla ilişki içerisinde olmuşlardır.

XII. yüzyılda İran ve Mısır arasındaki ticarete başta İsaak Nişaburi olmak üzere tüccar Yahudiler önemli rollerde bulunmuşlardır. Herat ve Kabil arasında yer alan Gur şehrindeki tüccarlar arasında da Yahudiler önde gelmektedir.¹⁶¹ Yahudilerin Selçuklu çağında Anadolu coğrafyasında sarraflık yaptıklarını ve aynı zamanda

¹⁵⁵ Benjamin, s. 49.

¹⁵⁶ Eflâkî, s. 474; Cahen, *Osmanlıdan Önce*, s. 213-214.

¹⁵⁷ Eroğlu, s. 180.

¹⁵⁸ Gordlevski, s. 224.

¹⁵⁹ Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 59.

¹⁶⁰ Maalouf, s. 67.

¹⁶¹ Agacanov, s. 240.

onlarla beraber Sivas'ta Kızıl ve Bayezid, Kırşehir'de Cemal adlı sarrafların bulunması Selçukluların da bu para ticaretiyle uğraştıklarının önemli delillerinden birisidir.¹⁶² Selçuklu coğrafyasında ekonominin önemli araçlarından biri olan sikkeler Yahudi sarrafların elinden geçmekteydi.¹⁶³ Daha sonraki dönemlerde de Osmanlı Devleti'nin arşiv kayıtlarında ilk sarrafların Yahudi olduğu bilgisine ulaşılabilir.¹⁶⁴

2.6 Bankerlik

Selçuklu çağında Yahudi toplumunun en önemli gelir kaynaklarından birini bankerlik oluşturmaktadır. Bankerlik sayesinde Yahudiler, ekonomi alanında söz sahibi olmuşlardır. Yahudiler, kutsal kitaba (Tevrat) dayanarak, dindışlarına faizle borç vermemiş fakat Tevrat'ın yabancılara faizle para vermeyi yasaklamadığını belirterek bankerlik mesleğini sergilemişlerdir. Yahudiler kutsal kitapla temellendirdikleri bu görüşü şu şekilde ifade etmektedirler: Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız.¹⁶⁵

İslam dünyasında da bankerlikle en çok meşgul olanlar Yahudilerdir. “*Borç para veren ancak Yahudi'dir.*” denildiği bunun yanı sıra zaman birçok dilde “Yahudileşmek”, deyiminin “faiz almak” anlamına geldiği bilinmektedir. Yahudi bankerlerin önemli mevkilere geldikleri de örneklerle sabittir. Mesela, 880 tarihinde Bağdatlı iki Yahudi banker, Joseph ben Phimeas ile Aaron ben Amram, vezir El-Hakan tarafından “yarı mali yarı ticari işlemlerin” gerçekleşmesinden kullanılmışlardır.¹⁶⁶ X. ve XI. yüzyıllarda Irak'ta devlete yüklü borçlar verebilen Yahudi bankerlerin listesi oldukça uzundur. X. yüzyılda vezirlerini on beş kez değiştiren bir halifenin sarayında Yahudi bankerleri neredeyse saltanatının başından itibaren hiç değiştirmemiştir.¹⁶⁷

¹⁶² Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 297; Tabakoğlu, s. 132.

¹⁶³ Gordlevski, s. 224.

¹⁶⁴ Latif, Daşdemir, “Osmanlı Dönemi Türk Finans Sisteminde Sorunlar ve Gelişmeler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 698.

¹⁶⁵ Cohen, s. 124; Susa, s. 204; Attalı, s. 112.

¹⁶⁶ Attalı, s. 126, 134.

¹⁶⁷ Goitein, s. 152; Johnson, s. 222.

Yahudi bankerler, dönemin ünlü komutanlarıyla bire bir görüşme imkânı bulmuşlardır. Bunun en açık örneği de baş kahramanları Selahaddin Eyyübi ile Melchizedek adında zengin bir Yahudi tefeci olan Ortaçağ anlatısıdır. Bu Yahudi'nin, çağının en menfaatçi en cimri adamı olduğu söylenmektedir. Selahaddin onu huzuruna getirterek şöyle över. “*Melzhizedek, birçok kişi senin bilge ve ilim sahibi olduğunu özellikle de dini konularda son derece bilgili olduğunu söylüyor. Üç dinden, Yahudilikten, İslamiyet'ten ve Hıristiyanlıktan hangisinin sana en iyi ve en hakiki gözüktüğünü bilmek isterim*” Yahudi ona bir mecazla cevap verir. Bir baba, muhteşem bir yüzüğü üç oğlu arasında paylaştırmamak için, bu yüzüğe benzeyen tıpatıp üç tane yüzük yaptırır. Yüzükler birbirlerine o kadar benzer ki baba öldüğünde mirasçıları hangisinin gerçek olduğunu öğrenebilmek için kavgaya tutuşur. Oysa üç yüzük de aynı derece güzeldir. Selahaddin, cevabın inceliğine şapka çıkartır. Cömertliği tuttuğu söylenen Yahudi sultana istediği kadar borç verir, sultan da onun bu davranışından etkilenerek ona borcunu iade etmekle kalmayarak onu hediyelere boğarak yanında tutmuştur.¹⁶⁸ İslam dünyasında bankerliğin doğurduğu bazı olumsuz gelişmeler de yaşanmıştır. İbn al-Füti, İlhanlılar döneminde Yahudilerin aşırı faiz uygulamaları sebebiyle ortaya çıkan karışıklıkları kaydetmiştir.¹⁶⁹

2.7 Vergi Miktarı

İslam dininin geniş bir alana yayılmasıyla İslam coğrafyası bünyesinde Müslüman ahali yanı sıra gayr-ı Müslimler de yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Gayr-ı müslimler, egemenlikleri altında yaşadıkları İslam devletlerine karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri müddetçe huzur içinde yaşamışlardır. İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla beraber gayr-ı müslimlerden alınan cizye vergisi Yahudilerle ilgili olarak “*Yahudi, Yahudiliğinden döndürülmeyecek şeklinde*”¹⁷⁰ yer alan madde ile Yahudilerin dini özgürlükleri garanti altına alınmıştır. VII. yüzyılın

¹⁶⁸ Attalı, s. 182.

¹⁶⁹ Spuler, s. 22.

¹⁷⁰ Arslantaş, *Emeviler Döneminde*, s. 123.

ikinci çeyreğinde başlayan İslam fetihlerinde İskenderiye'nin ele geçirilmesiyle burada haraç veren 40 bin Yahudi'nin olduğu belirtilmektedir.¹⁷¹

Selçuklular çağında, Yahudi toplumundan Abbâsî halifesi tarafından görevlendirilen “el-Melik” adlı kişi vergileri toplayarak yarısını Beytü'l-Mal'e göndermiştir.¹⁷² Bizans döneminde İstanbul'da Venedik mahallesinde oturan Yahudiler ve Ermeniler koloni giderlerini karşılamak için ağır bir vergi ödemek zorunda kalmışlardır.¹⁷³ Rum arazisinin haracı senelik 200 medalık bir alanda üç dinardır. Bu meda (Mesafe) üç mekiktir. Gelirinin 1/10'i alınır ve asker için ambarlarda toplanır. Yahudilerden ve Mecusilerden ise senelik dinar olarak alınır. İçinde ateş yanan her evden senelik altı dirhem alınmıştır.¹⁷⁴ Gürcü Kral David, Tiflis'i başkent yaptığı zaman da Gürcülerden 5, Yahudilerden 4 ve Müslümanlardan da 3 dinar vergi vermelerini istemişti.¹⁷⁵ Yahudi seyyahlar Benjamin ve Petachia, Ninova'da halkın yıllık bir altın florin vergi ödediğini ve bu verginin Abbâsî halifesine aktarıldığı bildirmiştir. Babil'de Yahudiler Yeşiva başkanına kişi başı senelik 1 altın florin vergi vermişlerdir. Bu verginin alınmasında sultanın herhangi bir talebi olmamış, Yeşiva başkanının talebiyle alınmıştır.¹⁷⁶

Dönemin kaynaklarından biri olan Kerimüddin Aksarayı'nın eserinde vergilerle ilgili olarak “İsrailoğullarının şiddetinden daha şiddetli” bir şiddet ve “Azrail'in yaptıklarından daha sert” bir hiddetle bir dinar olarak kararlaştırılmış olan bir çift öküzün sürülebileceği arazi başına 10 dinara razı olmadı. Hatta Rum yöneticilerin (Hükkam) idaresinde bulunmayan bir vilayetten kendisine verilmesi gereken iki üç bin dinar yerine maliyetinin yaklaşık 50 bin dinarına el koyup, özel hazinesine (hassa) aktardığı söylemektedir.¹⁷⁷

Moğol hükümdarı Cengiz Han ve sonraki Kaan fermanlarıyla ilave vergi (mu'an) yükünden muaf tutulan, Müslüman cemaatinin büyük seyyidleri ve ileri gelen imamlarından, erkeün dedikleri Hıristiyan rahiplerinden ve öğrencilerden,

¹⁷¹ Niğdeli Kadı Ahmed, s. 300.

¹⁷² Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s. 249.

¹⁷³ Turan, s. 59.

¹⁷⁴ İbn Hurdazbih, s. 95.

¹⁷⁵ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 149-150.

¹⁷⁶ Petachia, s. 139, 145.

¹⁷⁷ Aksarayı, s. 208-209.

toyin dedikleri putperestlerin rahiplerinden, yaşları ilerlemiş ve geçimlerini temin etmekten aciz kişilerden vergi alınmamıştır. Bu gruba dâhil edilmediklerini gören Yahudiler hayal kırıklığına uğrayarak, üzüntülerinden sakallarını yolmuş ve tepkilerini kaynaklara yansıdığı haliyle sesli bir şekilde göstermişlerdir. Zahir'in Faryabi, bir vaizini anlatan şiir de bu husus,

“Orada kıızıl sakallı bir adamcağız vardı. Elini sakalına atarak,

Biz, bunların arasında yokuz, her iki dünyada da yerimiz yok dedi.”

sözleriyle dile getirilmiştir.¹⁷⁸ İlhanlılarda Gazan Han (1295- 1304) döneminde Yahudi toplumu tekrardan cizye vermeye tabi tutulmuşlardır.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Cüveyni, s. 491.

¹⁷⁹ Spuler, s. 242.

3. BÖLÜM: YAHUDİLERİN KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

1. İslam Dünyasında Kültürel Açından Yahudiler

Kültür, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ve bu değerleri sonraki nesillere iletmede kullanılan önemli bir araçtır. İslamiyet'in ortaya çıkışıyla beraber, Müslümanların hâkim oldukları coğrafyada başka kültürlerin de varlıklarını devam ettirmelerine müsamaha gösterilmiştir. Bu kültürlerden biri olan Yahudi toplumu Akdeniz çevresinde yayıldıkları geniş alan dikkate alındığı zaman bazı kültürel faaliyetlerin ya da yerel geleneklerin Akdeniz çevresindeki farklı coğrafyalara taşınmasında aracı olmuşlardır. Mesela hokkabaz oyunu İber Yarımadası'ndan (Portekiz-İspanya) Anadolu coğrafyasına Yahudiler eliyle getirilmiştir.¹⁸⁰ Onların, Anadolu coğrafyasına taşıdıkları önemli kültürel unsurlardan biri de Osmanlı İmparatorluğunda adı hiç bilinmeyen tiyatro sanatı olmuştur.¹⁸¹

1.1. Yahudiler Arasında Tebabet ve Yahudi Doktorlar

Selçuklu çağında tıp ilmi söz konusu olduğunda bazı önemli kimliklerin Yahudi olduğu görülmektedir. Bu dönemde birçok İslam devletinde Yahudi doktorların başta sultanlar olmak üzere üst kademe devlet memurlarının hekimlik görevini yürüttükleri kaynaklara yansımıştır. Bu çerçevede tıp alanında uzmanlaşan Yahudi doktorlar sultanın sarayında görev yapmışlar ve taltif edilmişlerdir. Yahudiler tıp alanında ileri bir seviyeye ulaşmışlardır.¹⁸² Tıp alanında önde gelen Yahudilerden biri Evhad ez Zaman, (zamanının biricigi) olarak bilinen (1077-1164) filozof Ebu el-Berekat Hibatallah Ibn Malka al-Bağdadi idi. Diğer pek çok Yahudi gibi Musul'un yerlisi olan Ebu el-Berekat, hekimlik mesleği sayesinde Bağdat'ta Abbâsî halifelerine ve Selçuklu sultanlarına hizmet vermesiyle itibarı gün gittikçe artmış ve saygı görmüştür.¹⁸³

¹⁸⁰ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 329.

¹⁸¹ Lewis, s. 151; Attal, s. 122.

¹⁸² Rice, *Anadolu Selçuklu*, s. 113.

¹⁸³ Lewis, s. 116.

Selçuklular döneminde doktorluk mesleğini icra eden memurların genellikle Yahudi olduğu söylenmektedir.¹⁸⁴ Anadolu coğrafyasında Yahudi Ebü'l-Ferec (1225-1226) Malatya'da doğmuş ve Süryani tarihçisi, tabiplik görevinde de bulunmuştur. Tarih-i Muhtasari'd- Düvel gibi önemli bir eser yazmıştır. Onun atası da hemşerileri arasında hürmetle karşılanan Ehruh adlı bir Yahudi hekimdir. Bu zat sonradan vaftiz olarak Hıristiyan olmuşsa da aslında bir Yahudi olması sebebiyle İbnül-İbri- (Yahudi oğlu) olarak anılmıştır.¹⁸⁵

Anadolu coğrafyasında beylikler döneminde de Yahudi doktorlara rastlanmaktadır. Karaman Beyliği'nin beylerinden birinin doktoru Yahudi'dir.¹⁸⁶ Yahudiler Arapça kitaplar okuyarak ve bu kitaplardan edindikleri bilgileri kullanarak ticaret yoluyla sağlanabilen ilaçlara başvurmuşlardır. Bu devirde Yahudiler toptancı tacir olarak dönem itibarıyla bilinen bütün kıtaları dolaşmışlardır.¹⁸⁷

Sadece Selçuklu sınırları içerisinde değil Selçuklularla çağdaş olan komşu İslam devletlerinde de Yahudi hekimlerin oldukça popüler oldukları görülmektedir. Mısır Fâtımî halifesi el-Hâfız Lidînillâh'ın (1131-1132) hekiminin Yahudi olduğu bilinmektedir. Mesela El-Hafız, oğlu Hasan defnedildikten sonra Müslüman doktoru çağırıp ona, artık senin saraydan ayrılman gerekir; senin sahip olduğun servet ve elbiseler senin olsun demiştir. Diğer doktoru Yahudi olanı da yanına çağırarak ona, senin istediğin şeyleri bildiğini biliyorum; fakat sen akıllı bir adamsın, bu sebeple sarayda yanımızda kalmalısın, dediği kaynaklara yansımıştır.¹⁸⁸ Selahaddin Eyyübi (1171-1193), Kahire'deyken İspanya'dan geldiği söylenen Maimonides adıyla meşhur olmuş Musa İbn Meymun adındaki Arap Yahudisi tabibin hizmetlerinden yararlanmıştı.¹⁸⁹

İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî (1248-1318) attarlıkla uğraşan Yahudi asıllı bir tabiptir. Tabiplik yanında tarihçi, âlim bir kişiliğe de bilinen

¹⁸⁴ Rice, *Anadolu Selçuklu*, s. 91.

¹⁸⁵ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 1; Cahen, *Osmanlıdan Önce*, s. 213-214; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, 2000, s. 92-94.

¹⁸⁶ Eroğlu, s. 99.

¹⁸⁷ Heyd, s.137.

¹⁸⁸ İbnü'l Esir, C. XI, s. 32.

¹⁸⁹ Maalouf, s. 280; Attalı, s. 146.

Reşidüddin Fazlullah, Cami'üt Tevarih, Şu'ab-i Pençgane, Tavzihâtı Reşidi, Kitabü's Sultaniye gibi eserleri yazmıştır. Sonraki dönemlerde İlhanlı Devleti'nde (1256-1353) vezirlik görevinde de bulunmuştur. Söylendiğine göre koleraya yakalandığı sırada İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun vücudunu temizlemesi için bir müşhil vermiş, fakat Olcaytu'nun ateşi yükselmiş ve hayatını kaybetmiştir. Bu sebeple rakipleri Reşidüddin'i yakalayıp boynunu vurmuşlardır. Reşidüddin'in ölmesine sebep olan durumu Olcaytu'nun doktoru Celaleddin Harran şöyle anlatmaktadır. "*Sultan Olcaytu, kusmayla karışık çok şiddetli bir mide rahatsızlığından muzdarip olduğundan beni çağırılmıştı, gittim. Sultan sürekli bir ishale yakalanmıştı. Aynı zamanda devamlı olarak kusuyordu. Öteki doktorları da çağırıp Reşidüddin'in başkanlığı altında bir konsültasyon yaptık. Hepimiz mide ve bağırsakları güçlendirecek kabızlık ilaçlarının verilmesini önerdik. Yalnız Reşidüddin, Sultan'ın mide dolgunluğuna yakalandığından söz ederek, önce midenin temizlenmesi gerektiğini ve dolayısıyla müşhil verilmesi görüşünü savundu. Bunun üzerine Reşidüddin'in görüşü doğrultusunda Sultan'a müşhil verildi. Bunun arkasından yetmiş kez ishal meydana geldi, olay Sultan'ın ölümüyle sonuçlandı.*" diye ifade etmektedir.¹⁹⁰ İlhanlılar, Bağdatlı Yahudi olan Sa'düd-Devle'nin de hekimlikle uğraştığı söylenir.¹⁹¹

XIV. yüzyılda Anadolu coğrafyasını gezen seyyah İbn Battuta, Anadolu'da uğradığı şehirlerden biri olan Birgi (Ödemiş) şehrinde Yahudi hekimlerin varlığını gözlemlemiştir. İbn Battuta seyahatnamesinde Yahudi hekimlerle ilgili kısa bir anlatı da kaydetmiştir: Kadıların ve fakihlerin önünde ayağa kalktıkları, sahne gösterileri sırasında sultanın karşısında oturan bir Yahudi hekim vardı. Sultanla otururken başında kuyruklu sarıklı adam, sultanın önündeki sedire oturunca hafızlar geride kaldı. Müderrise sordum: "*Kim bu adam?*" güldü, cevap vermedi. Soruyu tekrar ettim. O zaman şöyle anlattı: "*Bu ihtiyar Yahudi bir doktordur, hepimiz muhtacız ona. Gördüğün gibi hükümdar ona çok saygı gösteriyor. Biz de ayağa kalkar, onu hürmetle karşılarız.*" Bu tavır beni sinirlendirmişti; dayanamayıp itiraz ettim: "*Lanetli oğlu lanetli! Sen Yahudisin. Nasıl oluyor da Kur'an okuyanların daha*

¹⁹⁰ El-Ömeri, s. 425; Lewis, s. 118; Günaltay, s. 273; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, TDV Yayınları, s. 19-21.

¹⁹¹ Spuler, s. 96-67.

*üstünde bir mevkide oturuyorsun?" Ona kızdım, sesimi yükselttim. Hükümdar bu davranışım karşısında hayret etti! Ne dediğimi sordu. Müderris benim anlattıklarımı tercüme edince Yahudi fena bozuldu, hırslandı, yüzü mosmor meclisi terk edip gitti! Oradan ayrılınca müderris bana teşekkür ederek şöyle dedi: "Allah senden hoşnut olsun! İyi yaptın. Şımarmıştı. Senden başkası da ona böyle bir şey söyleyemezdi, haddini bilmiştir."*¹⁹²

Yahudilerin tıp alanında Selçuklu sonrası dönemde önemli rollerde buldukları görülmektedir. Yahudilerin, Anadolu coğrafyasında tıp mesleğinde öne çıkmalarının sebebi, İspanya ve Portekiz'den Sefardiklerin¹⁹³ gelişiyle başlamadığı; ama XV. yüzyılın, bu bakımdan bir dönüm noktası olduğu söylenmektedir. İtalyan kökenli bir Yahudi olan Giacomolu Gaeta, Sultan II. Mehmed'in kişisel hekimliğini yapmış ve sultanın lütfuna mazhar olmuştur. Meslek hayatının belli bir döneminde Müslüman ve vezir olmuş ve ölmeden önce de Yakup Paşa ismini almıştır.¹⁹⁴ Osmanlı, kendi sahalarında uzman olan kişilerin dinine bakmaksızın onları devlet kademelerinde istihdam etmiştir. Birçok Yahudi hekimin hassa hekimleri içinde bulunması gibi durumlara rastlanılmaktadır.¹⁹⁵

Yahudi hekimlere bazı kısıtlamalar da getirilmiştir. İlhanlılarda hükümdar Ahmed (1282) döneminde vakıflarda Yahudi doktorlara para verilmesi yasaklanmıştır.¹⁹⁶ 1232 yılında Şam yerlilerinden olan ve Dahvar olarak tanınan tabip Mühezzep bıraktığı vasiyette evinin tıp sanatıyla ilgilenen kimseler tarafından medrese olarak kullanmasını istemiş ancak Müslümanlar dışında yani Yahudi ve Hıristiyanların da medreseye girmesi ve burada eğitim görmeleri yasaklanmıştır. Şam şehrinde de aynı şekilde hareket edilip, Yahudi ve Hıristiyanlar için tıp ilmini tahsil edenler medresenin dışında oturup ders okumuşlardır.¹⁹⁷

¹⁹² İbn Battuta, s. 423; Gordlevski, s. 294; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979, s. 47; Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 14, TDV Yayınları, 1996, s. 493.

¹⁹³ Portekiz ve İspanya'dan göç eden Yahudilere verilen isim.

¹⁹⁴ Lewis, s. 150.

¹⁹⁵ Fatma Afyoncu, "XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı" *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 165.

¹⁹⁶ Spuler, s. 239.

¹⁹⁷ Gregory Abu'l-Farac, C. II, s. 532-533.

1.2. Giyim

İslam coğrafyasında yaşayan gayri-müslimlere, Müslümanlardan kolay ayırt edilmeleri için farklı renkte elbise giyme zorunluluğu getirilmiştir. İslâm ülkelerinde Halife Ömer dönemine kadar uzanan bir an'aneeye göre Hıristiyan ve Yahudilere (Zimmilere) tatbik edilen ve sık sık tekrarlanan ayırıcı işaret ve kıyafetlere Selçuklarda fazla rastlanılmamaktadır.¹⁹⁸ Halife Muktedir'in, 1080 yılında Bağdat Yahudilerini sarı bir işaret ile üzerinde "zimmi" yazan bir gümüş dinar ağırlığında kurşun madalyalar taşımaya zorladığı söylenmektedir.¹⁹⁹ Selçuklu çağıyla beraber, İslamiyet'in etkisiyle sarık benimsenince kalpak, Müslüman olmayanların giydikleri bir başlık niteliğine dönüştü. Özellikle Yahudi hekim ve sarraflarla, Rum tercümanlar kalpak giydikleri için hekim kalpağı, tercüman kalpağı gibi türler ve deyimler ortaya çıkmıştır.²⁰⁰

İslam coğrafyasında yaşayanlar genellikle kendi dindaşı olmayanları ayırt etmek için başlarına bir bez bağlamıştır. Mesela, Hıristiyanlar başlarına mavi, Yahudiler ise sarı bez bağlardı.²⁰¹ İlhanlılarda Gazan Han (1295- 1304) döneminde Yahudiler sarıklarına sarı bez takmışlardır.²⁰²

Selçuklu sonrası dönemde de Yahudilerin giyimlerine yönelik kararlar alınmıştır. XIV. yüzyıl sonlarında, Müslümanlar genellikle külahlarına beyaz tülbent sararlarken, Rumların mor ya da mavi, Yahudilerin ise sarı renkte şerit takmalarının zorunlu kılındığı görülmektedir. 1420 yılında itibaren 2000 Venedikli Yahudi'ye şehir yöneticisi tarafından ayırt edilmeleri için sarı bir şapka takma mecburiyeti getirilmiştir. 1580 yılına ait bir belgede de vurgulandığı gibi daha Fatih Mehmed döneminde İstanbul'daki Yahudilerin kırmızı, Hıristiyanların ise siyah renk şapka giymeleri öngörülmüştü.²⁰³ Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yaşamlarını devam

¹⁹⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 116.

¹⁹⁹ Attalı, s. 127.

²⁰⁰ Turan, *Türk Kültürü*, s.248.

²⁰¹ Schiltberger, s. 165.

²⁰² Spuler, s. 242.

²⁰³ Attalı, s. 184; Turan, *Türk Kültürü*, s. 234.

ettiren Yahudilerin giyim kuşamlarının Müslümanlarınkinden farklı olduğu dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır.²⁰⁴

Yahudiler, giyimlerinde kullanmış oldukları renkler bazı durumlarda kendilerine yarar sağlamıştır. Mesela, Kahire ve Mısır'da (Fustat) “ *Kim beyaz sarıklı bir Hıristiyan bulursa kanı helaldir!*” diye nida edildiği söylenir. Arkasında da Hıristiyanlara mavi sarık takmaları, ata veya katıra binmemeleri, hamama boyunlarında çingirakla girmeleri, Müslümanlar gibi giyinmemeleri haberi ulaşılmıştır. Hıristiyanların işten el çektirilmeleri başka işlerde çalıştırılmaması için ferman çıkarılmıştır. Yahudiler açısından böyle bir durum görülmemektedir. Bu yüzden Hıristiyanların herhangi bir ihtiyaç için sokağa çıktıklarında Yahudiler gibi giyinmeye başladıkları kaynaklara yansımıştır. Söylendiğine göre Hıristiyan kâtiplerden biri kendisine hayli borçlu olan Yahudi'ye parasını istemek için geldiğinde Yahudi onun yakasından tutup “Ben Allah'tan ve Müslümanlardan yanayım!” diye bağırması sebebiyle Hıristiyan olan kişinin “Ben senin borcunu sildim!” deyip beraat kâğıdı vermiştir.²⁰⁵

Yukarıdaki örneklerden hareketle İslam egemenliği altındaki Yahudi toplumun sarı renkle özdeşleştiğini görüyoruz. Kerimüddin Aksarayı'nın eserinde bu durum “ *Sarı sarık öyle belli edip öyle ortaya çıkardı ki, bu durum sapıkların daha alçalmasına ve İslam'ın derecesinin daha yükselmesine sebep oldu.*” sözleriyle dile getirilmiştir.²⁰⁶ Bunların yanı sıra bazı idareciler tarafından Yahudi kadınların ayakkabılarının birinin siyah diğerinin beyaz olmasını şartı getirilmesi gibi kullanılan renkler sebebiyle gülünç durumların da ortaya çıktığı dönemin kaynaklarında gözlemlenmektedir.²⁰⁷

1.3. Dil ve Edebiyat

Yahudiler, geçmişte yaşadıkları sürgünleri edebi bir dille hikâyelerde anlatmışlardır.²⁰⁸ Bu sebeple Yahudi toplumu edebiyat alanında ileri bir düzeye

²⁰⁴ Eroğlu, s. 22.

²⁰⁵ El-Ömeri, s. 428.

²⁰⁶ Aksarayı, s. 264.

²⁰⁷ Goitein, s. 97.

²⁰⁸ Roberts, s. 88.

ulaşmıştır. Yahudilerin İbranice dışında yaşadıkları coğrafyada kadim dillerini de konuştukları bilinmektedir. X. yüzyıl coğrafyacısı İbn Hurdazbih Yahudilerle ilgili olarak, onların Arapça, Farsça, Rumca, Efrencçe, Endülüs dili ve Slav dilini bildiklerini kaydetmiştir.²⁰⁹ Şikari'nin eserinde edebiyat alanında Yahudilerle ilgili olarak; "*Pâdişahım! Şâm tarafında Safât nâhiyesinde bir Yahudi vâr idi. Agruş derler, katı pîrdir. Dünyâda ne kadar 'ilm vâr ise bilür. Eger bu Kitâbı okursa! ihşallah ol okur dedi.*" sözlerinden de anlaşılabilirceği gibi Yahudi toplumu ilmi alanda önemli bir yer edinmiştir.²¹⁰

İslam coğrafyasını gezen seyyah İbn Battuta da (XIV. yüzyıl) seyahatnamesinde, Macar şehrinin büyük çarşısında bana selam veren ve Arapça konuşan bir Yahudi'ye rastladım. Hemen sordum: "Sen nereden geliyorsun?" Cevap verdi: "Endülüs'ten geliyorum ama denizyolu yerine karayolunu kullandım; İstanbul üzerinden Anadolu'yu [yahut Rus ülkesi] bir baştan bir başa geçtim demişti." İbn Battuta Anadolu coğrafyasını gezerken de İstanbul'da Yahudi tercümanların bulduklarını belirtmektedir.²¹¹

2. Mimari Faaliyetler

Yahudiler erken dönemlerden itibaren yaşadıkları şehirlerin mimari ve fiziki yapısına tesir etmişlerdir. Özellikle dini ibadet mekânları (sinagog, havra) Yahudilerin İslam şehirlerinde örgütlenmelerini sağlayan en önemli mimari yapılar olmuştur. Bu durum Selçuklu öncesi dönemden itibaren varlığını hissettirmiştir. Yahudiler erken dönemden itibaren yaşadıkları şehirlerde mimari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yahudi halkının ibadet yerlerine Yunanca toplanma demek olan sinagog (synagoge) denilmektedir.²¹² Selçuklu çağından önce Anadolu coğrafyasında yaşayan Yahudilerin dönemin kaynaklarına yansıdığı kadarıyla Antakya'da bir sinagogları bulunmaktadır.²¹³ Yahudiler, Romalılar döneminde Hadrian, Antik

²⁰⁹ İbn Hurdazbih, s. 130.

²¹⁰ Şikari, *Karamanname*, Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoglu, Karaman Belediyesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 176-177.

²¹¹ İbn Battuta, s. 471, 503.

²¹² Turan, *Türk Kültürü*, s. 116.

²¹³ Gregory Abu'l-Farac, C. I, s. 148.

Yunan devrinde Adrinople, Bizans döneminde Adrinopolis denilen Edirne şehrinde Gregos adında büyük bir sinagog inşa etmişlerdir.²¹⁴

VII. yüzyılda İstanbul'un Blakhernae bölgesine yerleşen Yahudilerin burada istedikleri kadar sinagog yapabilmışlardır.²¹⁵ Haçlı seferleri (1098-1099) sırasında ise Franklar Kudüs'te Yahudi Kilisesini ele geçirmişlerdir.²¹⁶ Anadolu coğrafyasında yer alan İhlara Vadisi'nde bulunan Ala Kilisesi'nin güneybatı odasında firında üç Yahudi gencin sahnesi olduğu söylenmektedir.²¹⁷ Bizans İmparatoru Ioannes komutasındaki ordu İstanbul şehrini zapt etmeye geldiğinde Haliç'in kuzey kısmını ateşe vermiş, Yahudilerin binaları ahşaptan yapıldığından, hiç biri sağlam kalmayarak hepsi kül olmuştu.²¹⁸

Bizans imparatoru Manuel (1143-1180) 1148 yılında içinde müttefiklerine iki imtiyaz vermiştir. Bu imtiyazlardan biri Mart tarihlidir ve Venedikli tüccarların İstanbul'da tasarrufları altında bulunan emlaki fazlalaştırmaktır. Venedikliler tarafından Yahudiler kapısı ile büyük muhafız kıtası (Vigla) arasında işgal edilen mahalle çok dar geldiği için, Bizanslılar onlara, büyük muhafız kıtası civarında yeniden birtakım evler ve bundan önce yararlanmakta oldukları üç rıhtıma ek olarak bir dördüncü rıhtım verilmiştir.²¹⁹

XII. yüzyılda Anadolu coğrafyasını gezen Yahudi seyyahlar Benjamin-Petachia eserlerinde Bağdat şehrine yakın olan Kerh'te 28 kadar sinagog olduğunu kaydetmiştir. Bağdat'a yakın Babil'de Danyal tarafından inşa edildiğine inanılan sinagog dışında 3 sinagogun daha olduğu, Babil şehrinde 30 sinagog, Babil şehritinden uzak olan Hille'de 4 tane sinagogun var olduğu belirtilmiştir. Sus şehrinde ise 14 sinagog, Hemedan'da bir sinagog, Nusaybin'de Bethara oğlu Rabbi Yahuda tarafından inşa edilmiş sinagog ile Kâtip Ezra tarafından inşa edilen iki sinagog olmak üzere toplam üç sinagog bulunmaktadır. Ezra'nın inşa ettiği sinagogun duvarlarından birine yerleştirilmiş bir taş bulunmaktadır ki bu taşın onun tarafından,

²¹⁴ Krywaczek, s. 77.

²¹⁵ Rice, *Bizans*, s. 134.

²¹⁶ Azimi, s. 37.

²¹⁷ Yıldız, *Bizans Tarihi*, s. 214.

²¹⁸ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev. Bilge Umur, Tarih, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011, s. 249.

²¹⁹ Heyd, s. 217.

(Süleyman) Mabedi'nden getirildiği söylenmektedir. Nusaybin'deki Ezra'nın inşa ettiği sinagogdaki sütunda "Katip Ezra" ibaresi kazılmıştır. Yahudi seyyah Benjamin, Cezire-yi Ömer'de (Cizre)'de Ezra'nın inşa ettiği bir sinagog olduğunu ve Yahudilerin av ayının 9. günü ibadet etmek için buraya geldiğini belirtmektedir. Harran'da yine Ezra tarafından inşa edilen bir sinagogla beraber Terah ve oğlu Avraham'ın (İbrahim Peygamber) evinin bulunduğu, bu sebeple buraya Müslümanların çok hürmet ettikleri bilinmektedir. Yahudi toplumu için Kudüs de önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu coğrafyasında yaşayan Yahudiler Kudüs'teki sinagogu ziyaret etmek için oraya gitmektedirler.²²⁰

Taberiye'de Nun oğlu Yeşu tarafından bir sinagog inşa edilmiştir. Dımaşk'ta (Şam) Elişa ile Azarya oğlu Rabbi Eleazer tarafından da bir sinagog yapılmıştır. XIII. yüzyılda dönemin kaynaklarında Haleb şehrinde bir Yahudi Kilisesi'nin olduğu belirtilmektedir.²²¹ İskenderiye'den bir ay uzaklıkta bulunan Tulmeysa şehrinde yaşayan Yahudilerin bir sarayda kaldıkları ve bu sarayın büyük bir burç şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Yahudiler kaldıkları bazı şehirlere kendi isimlerini vermişlerdir. Mesela, İsfahan şehrinin ismi önceden Ceyy iken sonra Şehristan denmiştir. Çoğunun harap olmasıyla Yahudiye şehri ayakta kalmıştır. Büyük İsfahan'ın Yahudiye olduğu belirtilmektedir.²²²

Yahudi toplumu Selçuklu sonrasında da mimari yapılarını inşa etmeye devam etmişlerdir. XIV. yüzyılda seyyah Jonannes Schiltberger, Tataristan'da iki tane sinagogun olduğunu söylemektedir.²²³ XIV. Yüzyılın başlarında Orhan Gazi Bursa'yı ele geçirince Bursa'ya yoğun bir Yahudi göçü başlamıştır. Burada Yahudi nüfusun artmasıyla Orhan gazi bir ferman yayınlarak bir sinagog inşasına izin vermiştir. Etz Hayim adı verilen bu sinagog Anadolu'da Yahudilerin en eski ve en önemli sinagogu olmakla birlikte bugün hala varlığını korumuştur.²²⁴ Zemzem

²²⁰ Benjamin-Petachia, s. 65, 66, 67,78, 80, 92, 99, 139, 151, 158, 162, 163, 168; Nasır Xosro, *Sefername*, Çev. Erkan Çardakçı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 63.

²²¹ El-Ömeri, s. 390; Petachia, s. 163.

²²² Ebü'l-Fida, s. 143, 326.

²²³ Schiltberger, s. 119.

²²⁴ Eroğlu, s. 114; *Metin*, s. 8.

kubbesinden sonra Abbas kubbesinden biraz kenara sapılınca Yahudi kubbesi denilen bir mekâna evrilmiştir.²²⁵

²²⁵ İbn Battuta, s. 204.

SONUÇ

Yahudiler, Selçuklu çağında birçok İslam devletinin hâkimiyetindeki coğrafyalarda yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Ortaçağ İslam dünyasında toplumsal bellekte var olan Yahudi algısı zaman zaman devletin onlara karşı tutumunu etkileyebilmiştir. Bazı istisnai durumlar dışında hâkimiyeti altında oldukları Müslüman devletlerinde, Yahudilerin hak ve hukukları korunmuştur. Geçmişte başlayan Yahudi-Hıristiyan çekişmesi Selçuklu döneminde de devam etmiş ve bunun yansıması olarak da Haçlı seferleri sırasında Yahudiler çoğunlukla Müslümanların saflarında yer almışlardır.

Yahudi toplumu ekonomik anlamda kendilerini geliştirdikleri gibi idari konularda da ileri bir seviyede oldukları kaynaklara yansımaktadır. Dört halife devri, Emevîler, Abbâsîler, Fatîmiler, Selçuklular gibi birçok İslam devletinin idari kurumlarında görevlerde bulunmuşlardır. Selçuklular döneminde Nizamülmülk'ün en yakın adamlarından bazıları Yahudilerden oluşmaktadır. Bu vesile ile Yahudiler devlet kurumlarında geçmişe nazaran daha iyi imkânlarla sahip olmuşlardır.

Selçuklu coğrafyasında yer alan birçok şehirde Yahudiler, kendilerine özgü mahalleler oluşturmuşlardır. Böylece kendi aralarında birlikte yaşama olanağı bulmuşlardır. Kendi mahallelerinin olmasıyla kültürlerini hem yaşama hem de sonraki nesillere taşıma imkânı bulmuşlardır. Yahudi toplumunun en önemli geçim kaynaklarının başında ticaret gelmektedir. Selçuklu çağında farklı coğrafyalarda ticaret yapmışlardır. Yahudiler ticaret sayesinde hem zenginleşmişler hem de toplumda söz sahibi olmuşlardır. Bankerlik ve sarraflık meslekleriyle de birçok devlette etkin bir konuma gelmişlerdir.

Selçuklu çağı, Yahudilerin ilmi ve kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Tıp alanındaki maharetleriyle birçok devlette hekimler genelde Yahudilerden seçilmiştir. Bilime verilen önem sayesinde edebiyat alanında da önemli rol oynamışlardır. Bunların yanı sıra yaşadıkları coğrafyalarda mimari eserler de meydana getirmişlerdir. Yahudiler için önemli bir yer tutan sinagogların, genellikle Yahudilerin yaşamlarını devam ettirdikleri şehirlerde yapılmasına özen gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Adam, B. (1998). “Hıristiyanlık”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 17, TDV Yayınları, s. 358-364.

Acun, H. (2007). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Afyoncu, F. (2002). “ XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 161-169.

Agacanov, S. G. (2006). *Selçuklular*, Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Yayınları.

Ahmed Bin Mahmud, (2011). *Selçukname*, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Cilt 1, Ankara: Tekin Yayınevi.

Akpınar, C. (1996). “Hacı Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, TDV Yayınları, s. 492-496.

Aksarayi, Kerimüddin Mahmudi, (2000). *Müsameret'ül- Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları.

Anonim Süryani, (2005). *I.ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları.

Anonim, (2014). *Tarih-i Al-i Selçuk (Selçukname)*, Ter. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara: Atıf Yayınları.

Arslantaş, N. (2005). *Emeviler Döneminde Yahudiler*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Arslantaş, N. (2011). *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul: İz Yayınları.

Arslantaş, N. (2013). *Yahudiler ve Türkler*, İstanbul: İz Yayınları.

Atttalı, J. (2014). *Yahudiler, Dünya ve Para (Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi)*, Çev. Berna Güven, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Attaleiates, Mikhael, (2011). *Tarih*, Çev. Bilge Umur, Tarih, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Azimi,(2006). *Azimi Tarihi*, Çev. Ali Sevim, Ankara: TTK Yayınları.

Bedirhan, Y. (2015). “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 24, s. 25-50.

Benbassa, E. - Rodrigue, A. (2014). *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20.Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, Haz. Rifat N. Bali, İstanbul: İletişim Yayınları.

Birsin, M. (2012). *İslam Hukukunda İnsan Hakları Kuramı*, İstanbul Matbaacılık.

Bosworth, C. E. (2005). *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, Çev. Hande Canlı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul: E Yayınları.

Cahen, C. (1988). *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi*, Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediylıdız, Ankara: TTK Yayınları.

Carnotensis, F. (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*, Çev. İlcan Bihter Barlas, Kültür Sanat Yayıncılık.

Cohen, M. R., (1997). *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi.

Cüveyni, A. M., (2013). *Tarih-i Cihan Güşá*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları.

Çiftçi, C. (2002). “ XIV. Yüzyılda Anadolu’da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 596-619.

Daşdemir, L. (2002). “Osmanlı Dönemi Türk Finans Sisteminde Sorunlar ve Gelişmeler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 391-406.

Demirci, K. (1997). “Haham”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, TDV Yayınları, s. 134-135.

Duygu, Z. (2016). *Süryani Tarih Yazıcılığında Genç Antikçağ*, İstanbul: Divan Kitap Yayıncılık.

Düzgün, Ş. A. (2002). “İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki ilişkiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 669-680.

Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbri, (2011). *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: TTK Yayınları.

Ebü'l-Fida, (2017). *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Eflâkî, Ahmet, (2006). *Ariflerin Menkibeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Emecen, F. (1999). “Antalya”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, TDV Yayınları, s. 232-236.

Erdal, T. (2011). “Türk Gölge Oyunu Karagöz’de Zımnî Tipi: Yahudiler”, *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal- Yunus Özger, İstanbul: IQ Yayınları, s. 59-73.

Eroğlu, A. H. (2015). *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, Ankara: Berikan Yayınları.

Evliya Çelebi, (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 1, 2, Haz. Seyit Ali Karaman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fayda, M. (2006). *Hız. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Felicite, Marie, (2003). *Gürcistan Tarihi,(Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Hrant D.Andreasyan, Ankara: TTK Yayınları.

Goitein, S.D., (2011). *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkiler*, Çev. Nuh Arslantaş ve Emine Buket Sağlam, İstanbul: İz Yayıncılık.

Gordlevski, V., (1998). *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), (1987-1999). *Abu'l-Farac Tarihi*, Cilt 1, 2, Çev. Ömer Rıza Doğulu, Ankara: TTK Yayınları.

Günaltay, Ş. (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul: Endülüs Yayınları.

Gürkan, S. L. (2013). "Yahudilik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, Cilt 43, s. 182-184.

Heyd, W., (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara: TTK Yayınları.

Hizmetli, S. (2009). *İslam Tarihi-ilk Dönem*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İbn Battuta Tanci, (2005). *Er-Rihle*, Çev. A. Sait Aykut Yaşantı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbni Bibi, (2015). *Selçukname*, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İbn Fazlan, (1975). *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, Haz. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi.

İbn Haldun, (2015). *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn Hurdazbih, (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İbn Kesir, (2001). *El- Bidaye ve N-Nihaye*, Haz. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbnü'l Esir, İzzeddin Ebu'l Hasan b. Muhammed, (1987). *İslam Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih*, Cilt. IX, X,XI, Çev. Abdülkadir Özaydın, Redaktör: Mertol Tulum, İstanbul: Bahar Yayınları.

İlhan, N. (2011). "Elif Şafak'ın Romanlarında Yahudi İmajı", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, s. 9-58.

Johnson, P. (2001). *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1986). "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 379-384.

Kafesoğlu, İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Karpat, K. H., (2017). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kayaoğlu, İ. (2002). "Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 281-285.

Keçik, B. (2012). *Mevlana'da Yahudi Yaklaşımı*, İmleç Yayınları.

Kemalüddin İbnü'l-Adim, (2014). *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular (1055-1127)*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme. Ali Sevim, Ankara: TTK Yayınları.

Keleş, E. (2011). "Doktor Sigmund Spitzer'in Hatıraları ve Sultan Abdulmecid", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, İstanbul: IQ Yayınları, s. 161-187.

Koca, S. (2009). “İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmaji”, Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat, Ed. Mustafa Demirci, Konya: Kömen Yayınevi, s. 53-83.

Koca, S. (2002). “Türkiye Selçuklularının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 519-534.

Koca, S. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yayınları.

Kırıwaczek, P. (2007). *Yahudi Medeniyeti*, Çev. Ayşe Belma Dehni, Pegasus Yayınları.

Kütük, A. (2015) “Tarihi Süreç İçinde Nusaybin Yahudileri”, *İslami İlimler Dergisi*, Cilt 10, s. 93-115.

Lewis, B. (1996). *İslam Toplumunda Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitapevi Yayınları.

Maalouf, A. (1998). *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul: Telos Yayıncılık.

Mesudi, (2018). *Kitabü't-Tenbih ve 'L-İşraf*, Mütercim. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Michael Avi-Y. (2007). “Shusman”, *Encyclopaedia Judaica*, Cilt 18, Ed. Fred Skolnik, London: Keter Yayıncılık, s. 535.

Mortan, K., Küçükerman, Ö. (2007). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Muhammed b. Ahmet el-Mukaddesi, (2015). *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Mutlu, İ. (1995). *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Mutlu Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, (2000-2001). *Camii'd -Düvel Selçuklular Tarihi* Cilt 1, 2, Haz. Ali Öngül, İzmir: Akademi Yayınları.

Müverrih Kiragos, (2009). *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Ter. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap Yayınları.

Nasır Xosro, (2016). *Sefername*, Çev. Erkan Çardakçı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Naşır İbn Ali El-Hüseyini, (1999). *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara: TTK Yayınları.

Niğdeli Kadı Ahmed, (2015). *El-Veledü'ş-Şefik ve l-Hafidü'l-Halik'ı*, Cilt I, Ter. Ali Ertuğrul, Ankara: TTK Yayınları.

Nizamü'l-Mülk, (2016). *Siyaset-name*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara: TTK Yayınları.

Ocak, A. Y. (2011). *Babailer İsyani*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ocak, A. Y. (2002). *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul: Tatar Yayınları.

Ortaylı, İ. (2002). “Son Üniversal İmparatorluk ve II. Abdülhamid” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 1515-1529.

Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK Yayınları.

Öngül, A. (2014). *Selçuklular Tarihi 1,2 (Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özaydın, A. (2000). “İbnü'l-İbri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, TDV Yayınları, s. 92-94.

Özger, Y. (2011). “II.Abdülhamit Devrinde Bürokraside Görev Alan Yahudi Memurlar”, *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal- Yunus Özger, İstanbul: IQ Yayınları, s. 189-271.

Özgüdenli, O. G. (2008). “Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, TDV Yayınları, s. 19-21.

Peacock, A.C.S., (2016). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, Çev. Zeynep Rona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Polo Marco, (2005). *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, İstanbul: Yol Yayınları.

Rice, T. T. (2011). *Bizans'ta Günlük Yaşam (Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis)*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul: Özne Yayınları.

Rice, T. T. (2015). *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayınları.

Roberts, J.M., (2015). *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Rodrigue, A. (2011). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler", *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Çev. Doğa Filiz Subaşı, Ed. İbrahim Erdal- Yunus Özger, İstanbul: IQ Yayınları, s. 129-159.

Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Cilt 2, Çev. Fitret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları.

Schiltberger, Johannes, (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Severcan, Ş. (2002). "Şeyh Bedreddin Olayı" *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 259-275.

Sevim A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür*, Ankara: TTK Yayınları.

Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK Yayınları.

Shiloah A. (2007). "Iraq", *Encyclopaedia Judaica*, Cilt 10, Ed. Fred Skolnik, London: Keter Yayıncılık, s. 14.

Shiloah, A. (2007). "Aleppo", *Encyclopaedia Judaica*, Cilt 1, Ed. Fred Skolnik, London: Keter Yayıncılık, s. 613.

Sıbt İbnu'l-Cevzi, (2011). *Miratü'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, Ankara: TTK Yayınları.

Sivrioğlu, U. T. (2015). “Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (m.s.330-1453)”, *Tarih Çalışmaları Dergisi*, s. 99-132.

Susa, A. (2005). *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, Selenge Yayınları.

Spuler, B. (2011). *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (2009) “Selçuklular”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, TDV Yayınları, s. 380-384.

Süryani Mihail, (1941). *Vekayiname*, Çev. Hrand Andreasyan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları.

Süleyman el-Tacir, (2012). *Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Şapolyo, E. B. (1972). *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Güven Matbaası.

Şehabeddin Ahmedünnevi, (1934). *Celalüttin Harezşah*, Çev. Necip Asım, İstanbul: Devlet Matbaası.

Şehristani, (2017). *Milel ve Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Haz: Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çeviri ve Notlar. D.Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Şikari, (2005). *Karamanname*, Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, İstanbul: Karaman Belediyesi Yayınları.

T.H., (1986). “Yahudiler”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 339.

Tabakoğlu, A. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları.

Taneri, A. (1993). "Celaleddin Harizmşah", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, TDV Yayınları, s. 248-250.

Toker, T. (1967). *Denizli Tarihi*, Denizli: Yenigün Matbaası.

Tudedalı Benjamin ve Ratiston'lu Petachia, (2013). *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Turan, O. (2001). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, O. (1947). "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi", *Belleten Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 42, Ankara: TTK Yayınları, s. 197-221.

Turan, O. (2014). *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, Ankara: TTK Yayınları.

Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.

Turan, O. (1980). *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

Turan, O. (2005). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.

Turan, Ş. (2014). *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya İlişkileri (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*, Metis Yayınları.

Unsi, (1942). *Selçuk Şehnamesi*, Ter. M. Mes'ud Koman, Konya: Ülkü Yayınları.

Urfalı Mateos, (2003). *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Halil Yımaç, Ankara: TTK Yayınları.

Usame İbn Munkız, *Kitabu'-l İ'tibar (İbretler Kitabı)*, Çev. Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara: TTK Yayınları.

www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi, 13. 6. 2018)

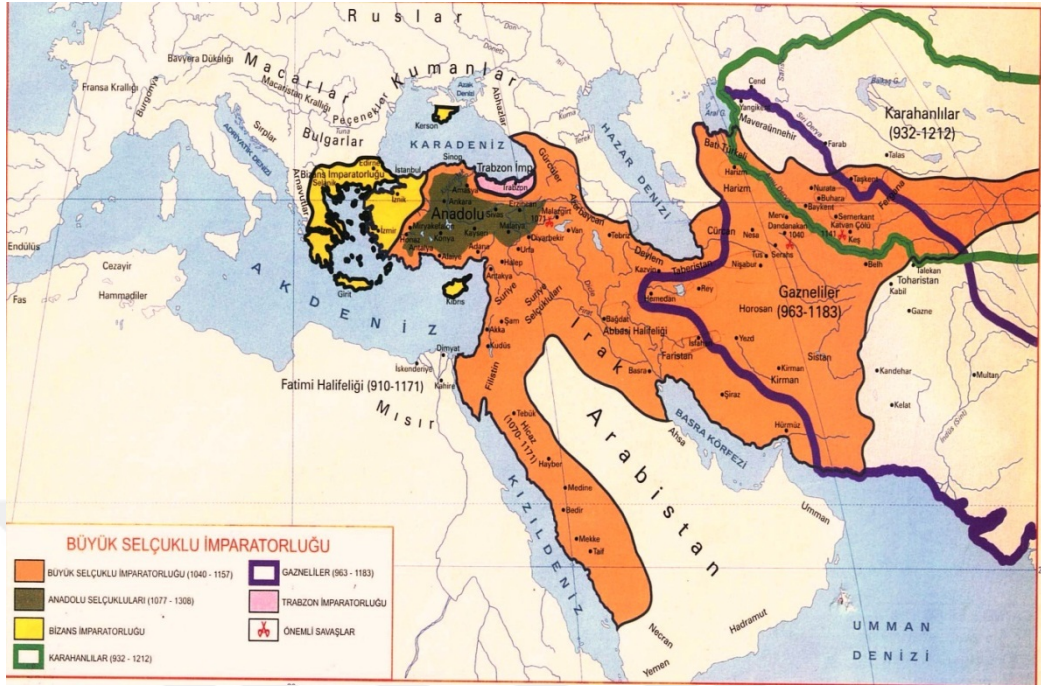
Yazıcıoğlu, M. S. (2002). “Osmanlılar ve Sünnî-Hanefî Anlayış” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 110-113.

Yıldız, H. D. (1998). “Abbâsîler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, s. 31-48.

EKLER

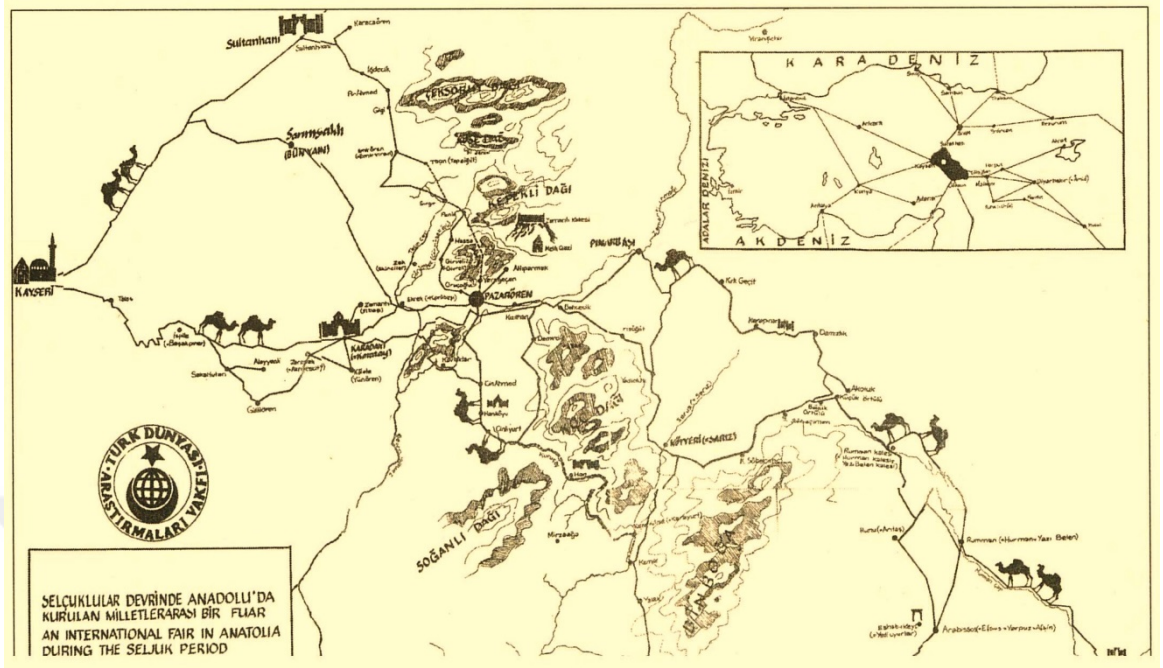

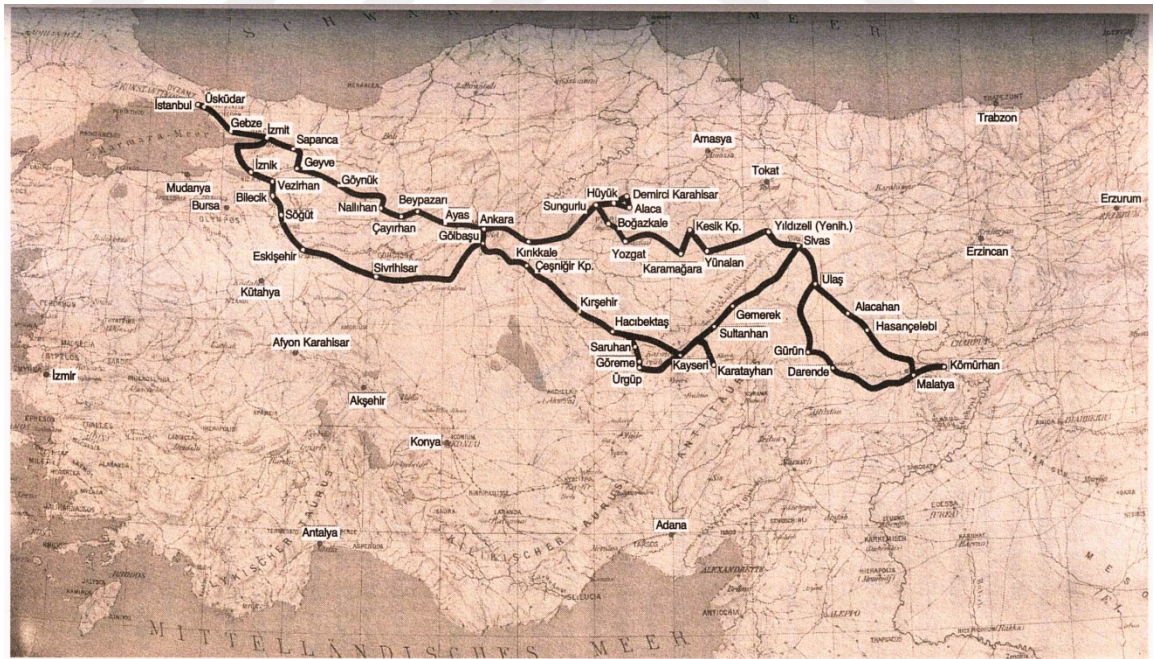
Harita 1: Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Yayılma Alanı

Harita 2: Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yayılma Alanı

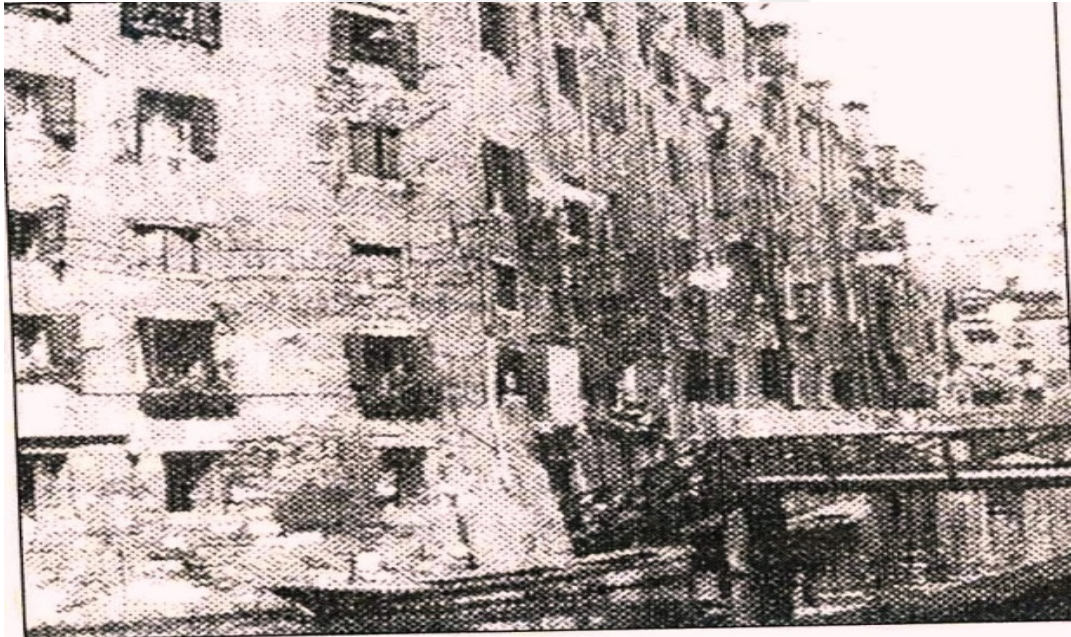
Harita 3: Yabanlu Pazarı, Yakın Çevresi Ve Anadolu'daki Ticaret Yollarıyla İlişkisi (Kenan Mortan, Önder Küçükerman, *Çarşı, Pazar, Ticaret Ve Kapalıçarşı*, 2011, S. 56)

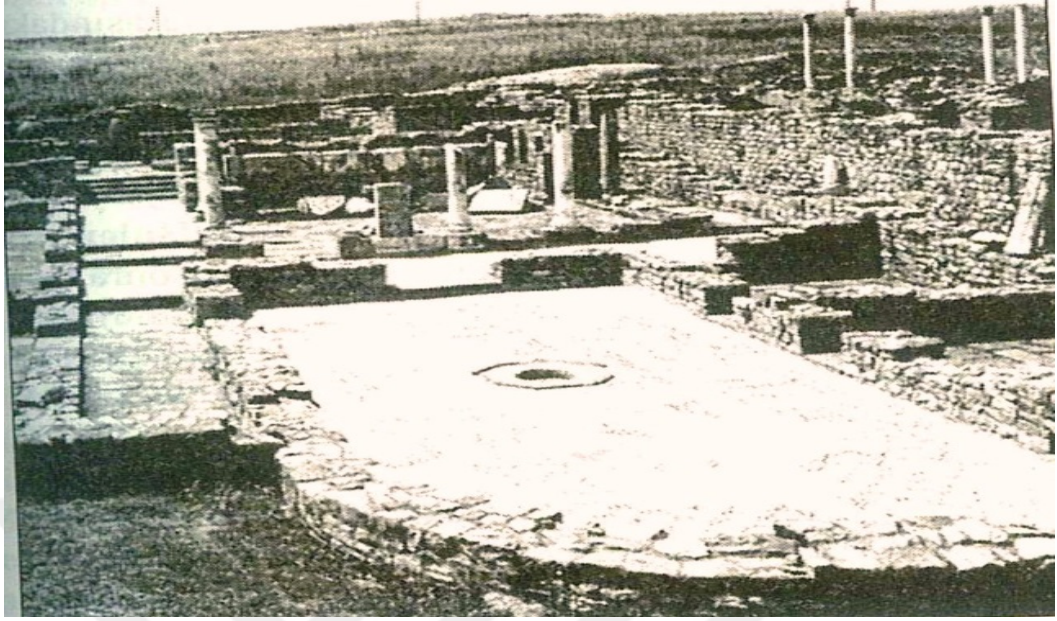
Harita 4: Ortaçağda Anadolu'daki Kervan Yolları Ve Kervansaraylar (Kenan Mortan, Önder Küçükerman, *Çarşı, Pazar, Ticaret Ve Kapalıçarşı*, 2011, S. 61)

Harita 5: İsfahan'da Yahudi Mezarlığı (Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, 2003, S. 193)

Harita 6: Yahudilerin Yaşadıkları "Getto" Örneği (Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, 2003, S. 203)

Harita 7: Sinagogdan Kalma Yıkıntılar (Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, 2003, S. 217)

Harita 8: Bir Sinagogun Mozaik Zemini (Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, 2003, S. 232)

ÖZGEÇMİŞ

1990 yılında Mardin'in Midyat İlçesinde doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Midyat'a okudu. 2008 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde eğitim almaya başladı. 2013 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Pedagojik Formasyon Eğitimi aldı. 2015 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimime başladı.

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: Selçuklu Çağında İslam Toplumunda Yahudiler (11-14. Yüzyıl)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 81 sayfalık kısmına ilişkin 22/02/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı alıntılar dahil %17'dir.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar dahil

5 Kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç açıklamalar

Açıklamalar.....
.....

Mardin Artuklu Üniversitesi Turnitin adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Mahmut AKGÜÇ

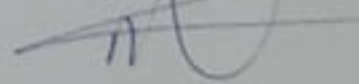
Öğrenci No: 15751001

Programı: Tarih

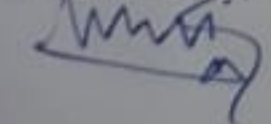
Statüsü: Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

25.02.2019

Danışman Onayı

A.B.D. Başkanı Onayı

Dr. Öğr. Üyesi
Caner Yelbaşı

